

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com



Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme

Engin Sune, Ali Murat Özdemir*

Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Kamu Hukuku Bölümü

Bu makaleye atıf için: Sune, Engin ve Özdemir, Ali Murat, "Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 35 (Güz 2012), s. 3-31.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme

Engin SUNE ve Ali Murat ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu makale anaakım sosyal bilimler literatüründe son dönem sıkça kullanılmaya başlanılan kavramlardan biri olan rantıye devlet terimini uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi disiplinleri kapsamında incelemektedir. Son dönem literatüründe rantıye devlet kavramı yanı sıra haydut devlet, başarısız devlet, zayıf devlet, düşmüş devlet başta olmak üzere bir seri tanımlama öne çıkmıştır. Bu tanımlamalar içerisinde en eskisi ve ülkemizde en az tanınanı olması nedeniyle rantıye devlet terimi incelenmiştir. Rantıye devlet terimi, kendisiyle aynı söylemsel formasyon içerisinde üretilen diğer tanımlamalardan farklı olarak daha eski bir inceleme tarihine sahip olduğundan, çalışma boyunca kavramın tarihsel gelişimi/dönüşümü incelenmekte ve terimin ait olduğu söylemin unsurlarının siyaset felsefesi ile ekonomi politik ekseninde eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rantıye Devlet, Devlet Kuramı, Söylem Analizi, Kalkınma, Uluslararası İşbölümü

An Essay on the Theory of the Rentier State

ABSTRACT

This article analyzes one of the most frequently used terms in social science literature namely, rentier state on the axis of international relations and political science disciplines. Recently a series of notions such as the notions of rentier state, rogue state, failed state, weak state and collapsed state have emerged out and come forward in the literature. The study focuses on the oldest and least known notion among these set of notions that is rentier state. Given the term rentier state has a longer history than the other notions which belong to the same discursive formation, the study deals firstly with the historical development/transformation of the notion and then examines critically on the axis of political philosophy and economy the elements of the discourse in which the notion belongs to.

Keywords: Rentier State, State Theory, Discourse Analysis, Development, International Division of Labour

* Engin Sune, Arş. Gör., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. E-posta: enginsune@hacettepe.edu.tr. Ali Murat Özdemir, Prof. Dr., Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, E-posta: ozdemir_alimurat@yahoo.com.

Giriş

Son dönem baskın siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürü “başarısız devlet”, “haydut devlet” ve “rantiye devlet” gibi tamlamalarla adlandırılan yeni olgulara göndermeler yapmakta; bunları bilimsel açıklama ve anlama çabalarının merkezine oturtmaktadır. İsimleri devlet teriminin başına getirilen “başarısız”, “haydut” ve “rantiye” gibi önadlarla biçimlenen bu yeni çalışma alanları, güç ilişkilerini devlet - sivil toplum karşıtlığı ekseninde analiz eden ve toplumu kendisini oluşturan bireylerin basit toplamına indirgeyen bir ve aynı söylemsel formasyonun farklı ama birbiriyle bağlantılı çalışma nesnelere atıfta bulunmaktadır. Elinizdeki araştırma, söz konusu tamlamalar seti içerisinde Türkçe literatürde en az ele alınan, rantiye devleti, toplumsal formasyonları sivil ve politik olmak üzere iki başlık altında incelemek yerine bütünsel olarak düşünmeyi; devleti bir organizma ya da kişi şeklinde kavramsallaştırmaktansa ilişkiler alanı ve yapısal bütünlük olarak tahayyül etmeyi; devlet iktidarını da toplumsal güçlerin biçim belirlenimli yoğunlaşması olarak kabul etmeyi öneren bir duruş noktası üzerinden eleştirel değerlendirmeye tabi tutmak hedefini gütmektedir.

Rantiye devlet terimi ilk kez 1970’lerde Hossein Mahdavy tarafından gündeme getirildiğinde, maksat İran’daki rejim değişikliği öncesi devletin durumunu tanımlamaktı. Ancak bu çalışmayı ve problematiğini meşrulaştıran tartışmaların kökeni, İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden Soğuk Savaş yıllarında dünyayı anlamak için mevcut çekişmelerin “kapitalizm-sosyalizm” ikiliği üzerinden mi, yoksa “demokrasi-totaliteryanizm (ya da otoriteryanizm)” ikiliği üzerinden mi okunması gerektiğine yönelik tartışmalarda bulunabilir. Anılan söylemsel mücadelede taraflarca sunulan çeşitli izahati somut bilimsel zemine çekme iddiasıyla üretilen kuram (ve dolayısıyla) kavramlar, siyaset felsefesi, kültür, devlet ve tarih kuramları ve uluslararası ekonomi politik alanları başta olmak üzere sosyal bilimlerin bütününe nüfuz etmiştir.¹ Merkez Batı ülkeleri bağlamında gerçekleştirilen düşünsel üretim “demokrasi-totaliteryanizm (ya da otoriteryanizm)” ikiliğinin doğru okuma imkânlarını vereceğini savlarken, “polikrasi ve monokrasi”, “demokrasi ve otokrasi” gibi karşıtlıklara başvurmakta ve iktidarı değiştirme kabiliyetini haiz bir siyasal düzenek içerisinde gerçekleştirilen seçimlere katılma, açık muhalefet, ifade ve seyahat özgürlüğü gibi (birinci nesil insan haklarının mevcudiyetini araştıran) kısıtlara binaen ülkeleri sınıflandırmaktaydılar.² Okumakta olduğunuz çalışma boyunca irdelenecek olan rantçı devlet kategorisini oluşturan temel yargı ve önvarsayımlar dolaylı olarak bu paragrafta bahsi geçen gerilimin sosyal bilimler alanı üzerindeki etkilerinden ve ürünlerinden beslenmektedirler.

Mahdavy’e göre rantçı devlet, varlık koşullarını egemenlik alanındaki doğal kaynaklar üzerinden edindiği rant gelirleriyle oluşturan siyasi örgütlenmeye denk

1 Bkz. T.Evans, *US Hegemony and the Project of Universal Human Rights*, Londra, Macmillan Press, 1996.

2 Bu söylem içerisinde yapılan çalışmalar için bkz. E. Shils, *Political Development in the New States*, The Hague, Mouton, 1960; G. Almond ve J. S. Coleman (der.), *The Politics of Developing Areas*, Princeton, Princeton University Press, 1960; G. Almond ve G. B. Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston, Little Brown, 1966; S. P. Huntington ve C. H. Moore, (der.), *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-party Systems*, New York, Basic Books, 1970; E. Lanning, “A Typology of Latin American Political Systems”, *Comparative Politics*, Cilt 6, 1974, s.367–94.

gelmekteydi.³ Bugün terim, Mahdavy'den Delacroix'a, Luciani'den Okruhlik'e, Chaudry'den Smith'e kadar pek çok yazarın düşünsel üretimlerinin neticesinde uluslararası kalkınma çalışmalarında belirli bir devlet yapısının neden kabul edilemez olduğu sorusuna verilen cevabın biçimlenmesinde etkin ve önemli bir kuramsal üretim aracı haline dönüşmüştür. Kavramların anlamlarını kendi içerisinde taşımadıkları ancak bunları belirli bir söylem bağlamında edindikleri yönündeki tespitte katılarak,⁴ yazı boyunca taradığımız literatürde rantçı devlet kavramının kullanımında (araştırmacıların önvarysayımlarından ve "apaçık" gerçek kabul edip tartışmadıkları kabullerden hareketle) belirli bir tutarlılık sağlandığını; bu kavram dolayısıyla ulaşılan soyutlamanın (her kuramda olduğu gibi) tarihsel olgularla çeliştiği noktada rantçı devlet kuramı içerisinde yapılan yorumların birer boşlukla tepki verdiğini söylemek mümkündür. Belirli bir devlet yapısının niteliğine ilişkin bilginin üretilmesinde amil rol üstlenen rantçi devlet kuramının hangi söylemsel ve söylem dışı olgulara dayanarak bugünkü içeriğini kazandığını anlamak, bir başka deyişle ekonomi politliğini yapmak, onun küresel ölçekli düzenlemenin unsurlarından birisi haline geliş sürecini tartışmak anlamına gelecektir.

Okumakta olduğunuz makale yukarıda anılan maksat doğrultusunda terimin anlamını ve tarihsel süreçte terimin içeriğindeki dönüşümü eleştirel olarak değerlendirirken, öncelikle kuramın farklı yazar kuşaklarınca⁵ oluşturulan içeriğini, genel devlet kuramının kazanımlarına referansla ele alacaktır. Rantiye devlet kuramının kuşaklar halinde incelenmesi, ilgili kuramın kendisini belirleyen tarihsel olgularla bütünlük içinde analizini mümkün kılmaktadır.

Rantiye devlet kuramcılarını elinizde bulunan çalışma kapsamında (bu yazarlar arasındaki düşünsel ve söylemsel süreklilik ve farklılıklara vurgu yaparak) üç temel kuşak ve bir de revizyonist kuşak olarak dört altbaşlık altında incelenmiştir. Aynı zamanda birinci alt başlığın konusunu oluşturan birinci kuşak rantçi devlet kuramcılarının temel eksenini, ilgili devletlerdeki kalkınma sorunudur. İçerisinde Mahdavy ve Delacroix'nun bulunduğu bu yazarlar, rantçi devletlerdeki kalkınmanın engellerine odaklanırken harici unsurlara ağırlık vermişlerdir. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başı, kalkınma sorunundan ziyade ilgili devletlerdeki rejim tiplerine odaklanan ve petrol gelirlerinin ne tür bir rejim tipi dikte ettiğini anlamlandırmaya çalışan yeni bir kuşağın oluşumuna tanık olur. Çalışmanın ikinci alt başlığı, ilgili devletlerdeki otoriter rejimlerin sürekliliğini petrol gelirleri bağlamında araştıran bu yeni kuşak yazarların yapısal çözümlerine ayrılmıştır. Rantiye devlet

3 M. Hossein, "The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", M.A Cook (der.), *Studies in the Economic History of Middle East*, Oxford, Oxford University Press, 1970, s.428.

4 Bkz. L. Althusser, "Kapital'den Marx'ın Felsefesine", L. Althusser ve et.al. (der.), *Kapital'i Okumak*, (çev. A. Işık Ergüden), İstanbul, İthaki, 2007, s.301-493; M. Pecheux, *Language, Semantics and Ideology*, Londra, The Macmillan Press Ltd., 1982.

5 Okumakta olduğunuz yazı bağlamında kuşak terimi, bir ve aynı söylemsel biçimlenme içerisinde yapılan ve aynı bilimsel nesneyi ele alan akademik çalışmaların birbiri ile bağlantılı ancak her birisi kendisinden önceki dönemin düşünsel katkılarından ve kendi döneminin siyasi ve iktisadi konjonktüründen etkilenecek biçimlendirilen uğraklarını (momentlerini) ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda, yazı boyunca kullanıldığı haliyle kuşak terimi, süreklilik içerisindeki farklılıkları vurgulama amacına hizmet etmekte olup, demografi ya da sosyoloji bağlamında edinildiği içerik tali hale gelmiştir.

kuramındaki bu dönüşümün kalkınma anlayışındaki dönüşümle paralel olduğunu söylemek mümkündür. Soğuk Savaş yıllarında endüstrileşme olgusu kalkınmanın belirleyicisi olarak kabul edilmekteydi. 1990'lara gelindiğinde bu anlayışın yerini demokratikleşme sürecini temel alan bir anlayışa bıraktığını saptayabiliyoruz.⁶

Çalışmanın üçüncü alt başlığının nesnesini oluşturan üçüncü kuşak rantiyeye devlet kuramcıları, rejim sürekliliğini petrol gelirlerine bağlayan ikinci kuşak tezinin petrol gelirlerindeki düşüş karşısındaki yetersizliğine verilen eleştirel bir tepkidir. Üçüncü kuşak kuramcılar, petrol gelirlerinden ziyade ilgili devletin kurumları ve rant dağıtımını etkileyen talepler gibi içsel mekanizmaların ön plana çıkması gerektiğini savunmuşlardır. Rantiyeye devlet kuramının son kuşağı ve çalışmanın dördüncü alt başlığının nesnesi “revizyonist kuşak” olarak bilinen yazarlardır. Bu kuşağı yeni bir kuşak olarak tanımlamamızın nedeni, ilgili kuşağın bir önceki kuşakla aynı konulara yönelmesidir. Revizyonist kuşak yazarları, bir önceki kuşağın da diğer kuşaklar gibi rantları her devlet tipi üzerinde aynı etkiyi yaratan bağımsız değişkenler olarak alma yanlılığı içine düşüğünü iddia ederek, üçüncü kuşağın bazı tezlerini revize etme amacını gütmektedirler. Çalışma sosyal bilimler alanında mevcut söylemlerin açığa çıkarttıkları kadar karanlıkta bıraktıklarıyla da etki ürettiği savına dayanan eleştirel bir çözümlemeyle sonuçlandırılacaktır.

Tarihsel Dönüşüm Süreci İçerisinde Rantiyeye Devlet Nosyonu

Rantiyeye devlet kuramını kuşaklar bağlamında ele alan çalışmamız, bu devletlerin içinde yer aldığı tarihsel olguların değil de kuramsal dönüşümlerin takibini gerçekleştirecektir. Söylem alanındaki gelişmelerle tarihsel olgular arasında bir bağlantı (korelasyon) olduğu açıksa da, söylem alanının özerkliği nedeniyle doğrudan olgulara dayalı (söylemi olguların yansımaları şeklinde tasavvur eden) bir söylem okuması neredeyse imkansızdır. Anılan nedene binaen söylem alanını incelerken tarihsel olgulara atıfta bulunmak, aksi istikamette ilerlemekle edinilecek birikimin çok daha fazlasını ortaya koymayı mümkün kılmaktadır. Kuramın kendisini takip etmeyi tarihsel olguları takiple kurama varmaktan daha önemli bulduğumuzdan, kuşaklara (kuramın kendi tarihine) dayalı bir “okumayı” öne çekiyoruz.

Birinci Kuşak

Giriş bölümünde verdiğimiz tanımın sahibi olan Hossein Mahdavy'nin vargılarından çıkan sonuca göre rantçı devlet, bir mülk sahibi gibi hâkim olduğu ülke topraklarının ürünlerini dış pazarlarda değerlendirmekte, değerlendirme (satış) neticesinde edindiği geliri ülke içerisindeki egemen grup ve bağdaşıkları arasında üleştirmekte ve üleşimin bütünüleşik (refah-artırıcı) etkisi toplumun bütününe sirayet etmektedir.⁷ 1970'lerin konjonktürü içerisinde ürün veren yazara göre söz konusu rantlar⁸ ilgili toplumdaki üretici güçleri dönüştürecek şekilde içselleşmemekte, bir başka deyişle anılan rant gelirleri ile başlayıp

6 Bkz. B. Rajagopal, *International Law from Below: Development, Social Movements and Third World Resistance*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

7 Ibid., s.429.

8 Petrol gelirleri olduğu kadar, ilgili toplumun coğrafi konumu nedeniyle sahiplenebileceği (kanal gelirleri gibi) rantlar da bu kategoriye girer.

kendi dinamiklerine dayalı olarak gelişecek birikim süreçlerini harekete geçirmemektedir. Mahdavy yaptığı saptamayla bağlantılı olarak, bu tür ekonomilerin vergilendirilecek bir fazlaya dayanmadığını, özerk iktisadi faaliyetin ve verginin yokluğunda, toplumsal sorumluluk gereği devletten hak iddia edebilecek bir kesimin de bulunmadığını vurgulamıştır. Mahdavy, ileride inceleyeceğimiz Delacroix'in aksine, çözümlenmeleri içerisine ülkesel dinamikler harici bir unsur sokmamaktadır.

Liberal bir perspektiften bakıldığında, bu tür politik toplumun karşısına Batı tipi bir özel alan yeşermeyecek, dolayısıyla vergiye mukabil temsil hakkı edinen bireylerin serbesti içerisinde faaliyetini yürüttüğü bir özgürleşme alanından (sivil toplumdan) mahrum kalan ahali bir türlü muasır medeniyet seviyesine erişemeyecektir. Söz konusu ahali üretici faaliyetini devlet gelirlerinin siyasi dağıtımı ekseninde şekillendireceğinden, hızla gelişen kamu sektörüne bağımlı hale gelecek, Mahdavy'nin deyiimiyle rastlantısal/tesadüfi bir devletçiliğin (*Fortuitous Etatisme*) uysal tebaasını oluşturacaktır.⁹

Mahdavy'nin asıl konusu kalkınma çalışmaları olmakla birlikte yazarın adı ve içeriğiyle sunduğu terim ve buna bağlı olarak yaptığı saptamalar (özellikle de rantıye devlet dolayımıyla ilgili ekonomilere akan gelirlerin bu ülkelerde yerel sanayinin gelişmesine engel olduğu savı) daha sonraki dönem ortaya çıkacak olan tartışmalar için bir başlangıç noktası oluşturmıştır.¹⁰

1980'lerde çalışmalarıyla rantıye devlet kuramını geliştiren yeni isimler belirir. Bunların en önemlilerinden biri Jacques Delacroix'dur. Delacroix, az gelişmişlerle gelişmişleri, geleneksel ve modern sektörleri içeren tek bir sistem içine yerleştiren Dünya Sistemi Okulu'nun saptamalarının bir kısmını kullanarak bilgi üretme gayretindedir. Yazar, rantçı devletin oluşum koşullarının sistem ekseninde araştırılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Gelinek noktada Delacroix'nun Dünya Sistemi Okulu'ndan sistem kavramını aldığını, ancak bu okulun yazarlarının devlet ve sınıf eksenli çözümlenmelerini analizine katmadığını belirtmeliyiz. Delacroix'ya göre Mahdavy'nin tezinde, rantçı devleti çevreleyen dünya ekonomisinin yapısından mütevellit etkiler dikkate alınmamış ve belirli toplumlarda neden rantçı devlet değil de başka bir devlet biçiminin ortaya çıkmadığı sorusu yanıtlanmadan bırakılmıştır.¹¹

Sınıf çözümlemesini ve kapitalist devlet kavramını kullanmadığı için Marksist ve sisteme yaptığı vurgu nedeniyle Weberci devlet yaklaşımlarından ayrılıp, adı geçen kuramlara karşı alternatif bir duruş geliştirme iddiasında bulunan Delacroix,¹² rantıye devlet kavramını kendi dili içerisinden "dağıtımcı devlet" (*distributive state*) olarak adlandırmıştır. Ona göre, Avrupa-merkeziyetçilikle batıl olan Marksist kuram, çağdaş kapitalist toplumsal sınıfların bulunmadığı yerde açıklayıcılığını yitirmektedir. Bir başka deyişle, yazara göre Marksist kuram, artı-değerin kendisi ve temellükü koşullarının (para sermaye formunda başlayarak genişletilmiş yeniden üretim sürecine girip değerlendirilen ve

9 Ibid., s.432.

10 Ibid., s.442.

11 J. Delacroix, "The Distributive State in the World System", *Studies in Comparative International Development*, Sonbahar, Cilt 15, No.3, 1980, s.3-21.

12 Ibid., s.6.

sonradan tekrar para sermaye formunu alan üretici aktivitenin) bulunmadığı ve toplumsal artığı ağırlıklı olarak ele geçiren grubun ilgili ülke dışında bulunduğu yerlerde (çevre ülkelerde) siyasal iktidar oluşumunu anlamak için gerekli imkânları sunmamaktadır.¹³

Diğer yandan, Weberci zor/baskı çözümlemesini de en son tahlilde modern kapitalist toplumsal sınıfları önvarsaydığı gerekçesiyle reddeden Delacroix, Weberci yaklaşımın doğal rantlar üzerinde hüküm süren devletin yeniden dağıtım işlevini anlaşılabilir hale getirdiğini savlamaktadır.¹⁴ Görüldüğü gibi Delacroix, Dünya Sistemi Okulu'nun temel argümanlarını kendi "özgün" Marksizm ve Webercilik yorumlarıyla birleştirerek kullanmakta, petrol zenginliğine dayalı Orta Doğu tipi iktidar örgütlenmesinin bulunduğu ülkelerde sınıf sömürüsünün bulunmadığını savlamaktadır.¹⁵ Dünya Sistemi Kuramı'nın yazarları analizlerini, az gelişmişlerle gelişmişleri, geleneksel ve modern sektörleri içeren tek bir dünya sistemi üzerinden yapmaktadırlar. Dünya sistemi kuramcıları, az gelişmiş ve gelişmiş bütün ekonomilerin küresel ölçekte ticari ve finansal kapitalist bir ağ vasıtası ile içerildiği tezi üzerine çalışmalarını oluşturmaktadır. Her ne kadar Wallerstein bu yaklaşımın en önemli isimlerinden biri olsa da Chase-Dunn, Arrighi, Emmanuel ve Amin gibi isimler de Dünya Sistemi Okulu'nun listesine eklenebilir.¹⁶

Mahdavy'de olduğu gibi Delacroix'da da devleti sivil toplumun karşısına yerleştiren liberal toplum tasavvurunun düşünme süreçlerini belirlediği söylenebilir. Delacroix'yu Mahdavy'den ayıran temel farkın onun dünya sistemine yüklediği anlam ve kapitalist toplumsal sınıfların yokluğuna yaptığı atıf olduğunu bir kez daha vurgulayalım. Burada, dünya sistemine dâhil devletler "içerisinde" yer alan toplumsal sınıfların kuramsal hesaplara girmemesi, yazarın kapitalist sınıfların küresel ölçekli etkilerini göz ardı etmesinden kaynaklanmaktadır. Yazar kapitalist sınıfı ve etkisini ulus devletlerle sınırlı olarak düşünmese, devletler "içerisinde" yer alan toplumsal sınıfların devlet iktidarı üzerinden bir başka toplumsal biçimlenme üzerindeki etkisini hesaplayabilir hale gelirdi. Delacroix'nun formülasyonu içerisinden toplumsal sınıfların "yokluğuyla" vurgulanmak istenilenin, aslında sivil toplumun "yokluğu" olduğu açıktır. Bir başka deyişle, yazar klasik liberal tasavvurdaki sivil toplumu aramakta, onun yokluğunu, kapitalist toplumsal sınıfların yokluğu üzerinden açığa vurmaktadır.

Bu bağlamda yazarın Weber'i de (Marksist sınıf anlayışıyla Weberci sınıf anlayışı arasındaki esaslı farkları göz önüne almaksızın) son tahlilde sınıf eksenli düşünerek çevre ülkelerin yapısını anlamakla itham etmesi anlaşılabilir hale gelir. Aslında Delacroix'nun söylemek istediği, dağıtımçı devletin bulunduğu yerde, rasyonel tedbirler olarak etki alanını geliştirmeye çalışan bürokrasinin düzenleyici faaliyetini gerektirecek/meşru kılacak türden bir sivil toplumun bulunmadığıdır. Bu bağlamda yazarın anlatısında öne

13 Ibid., s.7.

14 Ibid., s.9.

15 Ibid., s.8.

16 Bkz. Ali Murat Özdemir, *Ulusların Sefaleti: Uluslararası Ekonomi Politika Marksist Yaklaşımlar*, Ankara, İmge 2010; C. Chase-Dunn, "Comparing World-systems: Toward a Theory of Semiperipheral Development", *Comparative Civilizations Review*, Cilt 19, 1988, s.29-66; Giovanni Arrighi, "Global Capitalism and the Persistence of the North-South Divide", *Science and Society*, Cilt 65, No.4, 2001, s.469-476; A. Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York, Monthly Review, 1972; S. Amin, *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, New York, Monthly Review Press, 1976.

çıkartılan husus sınıf sömürüsü değil, devlet karşısında politik talepler üretme kapasitesini haiz yerel burjuvazinin eksikliğidir. Ancak liberal (aynı anda da Weberci) devlet-toplum karşılığı ekseninden ilerleyen Delacroix'nun atladığı şeylerden birisi, burjuvazinin devlet karşısında(ymış gibi) talep üretme kapasitesinin bu sınıfın devlet içerisindeki temsil imkânlarından kaynaklanıyor oluşudur. Bir başka deyişle burjuvazi, liberal anlatının savladığının aksine, devletin karşısında olduğu için değil onun içinde üstün temsil imkânlarına sahip olduğu için etkindir.

Dünya Sistemi Okulu'nun bir takım önvarsayımını kabullenerek yazma iddiasında olan yazarın kavramsallaştıramadığı bir diğer husus da dünya kapitalist sisteminin en başından itibaren küresel bir sistem oluşudur. Azgelişmiş toplumların kapitalist uluslararası işbölümüne bağlanış kiplik ve biçimleri, merkez kapitalist sistemin dayatmaları ekseninde şekillenir; henüz yeterli sermaye birikimi bulunmayan ülkelerin kurumsal ve örgütsel yapısı merkez kapitalist ülkelerin yapılarına benzeyebilir ya da eklenilebilir.¹⁷ Bu nedenle bir ülkede Batılı standartları içerisinde işçi ve kapitalist sınıfların oluşmamış olması o ülkenin Marksizm'in terimleriyle anlaşılması önünde engel teşkil etmeyecektir. Burada tartışılan hususa sonuç bölümünde etraflı olarak değineceğimizi belirterek Delacroix'ya dönelim.

Aslında Delacroix'nun devleti kuramsallaştırma biçimine bakıldığında devletler arası bağımlılık ilişkisinin merkeze oturduğunu görmek mümkündür. Diğer dünya sistemi kuramcıları gibi Delacroix'da dünya sisteminin yapısının çevre ve yarı-çevre devletlerin merkez kapitalist ülkelerin menfaatinin bekçisi hale gelmesine yol açtığını iddia edip bağımlılık ilişkilerinin doğası üzerine eğilir.¹⁸ Yapısal koşullar ilgili toplumları (bu toplumlarının elitleri ve merkez devletler arasındaki iletişimin sonucunda) dağıtımçı devletin iktidarını kabul etmeye götürmüştür. Ancak Delacroix, merkezin petrol gibi hammaddelere yönelik ilgisi ve çevrenin endüstriyel geri kalmışlığının biçimlendirdiği kaynak bağımlılığını (uluslararası işbölümünü), bağımlılık ilişkisinin doğal bir sebebi olarak tanımlarken, dünya sistemi yaklaşımının diğer üyelerinden farklı olarak (ilgili toplumların içinde ve arasında ortaya çıkan) sınıf ilişkilerini göz ardı etmekte, ilgili toplumlar arası münasebeti biçimlendiren ilişkilerin neden başka şekilde (örneğin yeni sanayileşen ülkelerde olduğu gibi ucuz emeğe yönelik sanayi yatırımları halini alarak) değil de ham madde satışının yarattığı değer paylaşımı üzerinden geliştiğini açıklayamamaktadır.¹⁹ Anlatılanlara ek olarak, böyle bir analizin dağıtımçı devlet içerisinde biçimlenen sınıfların özgül ekleniş biçimlerinin ve dolayısıyla üretim ilişkilerinin devlet üzerindeki etkilerinin idrak edilmesi önünde de ciddi engeller oluşturacağı söylenebilir. Son olarak, Dünya Sistemi Yaklaşımı'na yönelik genel bir eleştiriyi de vurgulamak gerekir: Değişim ilişkileri önemli olsa bile, (gelişmiş ülkelerdeki sektörleri ve hammadde üretimini bir arada düşünmemizi sağlayan) üretim sürecinin göz ardı edilmesi (bir başka deyişle artı-değerin temellükünde hammaddenin rolünün atlanması)²⁰ sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin uluslararası boyutunun, dolayısıyla (ironik bir şekilde) kapitalizmin küresel yapısının (dünya sisteminin) anlaşılmasını engelleyecektir.

17 Bkz. Özdemir, *Ulusların Sefaleti*.

18 Ibid., s.3.

19 Ibid., s.14.

20 Robert Brenner, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism" *New Left Review*, No.104, 1977, s.101-135.

İkinci Kuşak

1980'lerle başlayan yirmi yıllık bir süreçte rantiyeye devlet kuramcılarının ilgili toplumların doğal kaynaklarının yurtdışına satışından kaynaklanan (harici) rantların rejim tipi üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan yeni bir kolunun gelişimini gözlemleyebiliriz. Bunlar ilgili ekonomilerin sürekliliğini ve rejimlerinin dayanıklılığını açıklamak için doğal kaynakların satışı ile edinilen gelire odaklandılar. Bu alandaki istikrar, Giacomo Luciani ve Hazem Beblawi'nin de 1987'de yaptıkları "*The Rentier State*" adlı çalışmalarında belirttikleri gibi, rant ekonomilerine dayalı olarak biçimlenen rejimlerin dayanıklılık koşulunu oluşturmaktadır.²¹

Rantiyeye devleti Arap coğrafyasına yerleştiren Luciani, çalışmalarında petrol üretiminin belirleyenleri ve devletin iktisadi hayattaki rolü gibi konulara yoğunlaşır. Devlet gelirleri üzerindeki ilgisi onu siyasi yapılar arasında dağıtım (*allocation*) ve üretim (*production*) devletleri olarak adlandırdığı bir ayrıma götürür.²² Luciani, devlet gelirlerini biçimlendiren faaliyetin ilgili ülkelerdeki siyasi hayatı nasıl etkilediği sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır. İlgili faaliyetin hammadde üretimi ekseninde edinilen gelire dayalı olarak sürdürülmesini rejimin sürekliliğinin garantisi olarak kabul etmesine rağmen, Luciani'ye göre devletin her türlü faaliyetini doğal kaynak gelirleriyle açıklamak mümkün değildir.²³ Örneğin yazar, su ve sulama sistemlerini Arap dünyasındaki devletleri anlamaya yönelik açıklamasının merkezine koyan Wittfogel'i²⁴ eleştirirken, su ve sulamanın (önemli olsalar da) devlet gelirleri hususunu anlamaya yetmeyeceği için kuramın merkezine konulamayacağını belirtmektedir.²⁵ Luciani'ye göre su merkezli açıklamalar bölge ülkelerindeki rantiyeye devleti (yazarın terimiyle dağıtım devletini) etkileyen diğer boyutları görünmez kılmaktadır. O, doğal kaynakların nasıl kullanıldığıyla, bir başka deyişle gelirin nasıl değerlendirildiğiyle ilgilidir: Gelirin değerlendiriliş biçimi, gelirin kendisi kadar önemlidir. Diğer yandan Luciani'nin çözümlerinde gelirin harcama biçimine yapılan vurgu, gelirin edinilişine öylesine bağımlıdır ki, yazar bunları birbiri yerine kullanabilmektedir. Yazar pek çok yerde su yerine petrolü geçirecek (eleştirdiği Wittfogel'in yaptığı gibi) bir tek doğal kaynağın önemine değinmekte, bu yazara yönelik eleştirilerini (kendisine tatbik edilebilecek şekilde) somut analizinden koparmaktadır.²⁶ Yaptığımız yorumla paralel olarak, Luciani de açıklamalarında su yerine petrolü koyduğunun farkındadır. Ancak yazar petrolü merkeze almasının sebebi olarak devlet gelirlerinin doğasını incelediğini (bu bağlamda ilgili ülkelerdeki diğer rantların da hesaba katılması önünde bir engel bulunmadığını), böylece yaptığının Wittfogel'in kuramsal yaklaşımı üzerinde basit bir oynama olmadığını belirtmektedir.²⁷

Luciani'nin rantiyeye devleti tanımlamak için önerdiği şemanın (devlet gelirlerinin dayandığı faaliyetin yerel üretici etkinlikten ya da vergiden kaynaklanıp kaynaklanmaması

21 G. Luciani (der.), *The Arab State*, Kent, Routledge, 1990.

22 G. Luciani, "Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework", G. Luciani (der.) *The Arab State*, Kent, Routledge, 1990, s.65-85.

23 Ibid., s.67.

24 K. Wittfogel, *Oriental Despotism*, New Heaven, Yale University Press, 1957, s.48-49.

25 Luciani, "Allocation vs. Production States", s.69.

26 Ibid., s.70.

27 Ibid.

durumu) bizi dağıtım devleti ile üretim devleti²⁸ arasında bir ayrıma götürdüğünü vurgulamıştık. Luciani dağıtım devletini finansal kaynaklarını ağırlıklı olarak petrol ya da diğer doğal kaynakların satışından elde eden (kaynak gelirleri gayrisafi yurtiçi hâsılasının önemli bir kısmını oluşturan) siyasi yapı olarak tanımlamaktadır.²⁹ Yazara göre bütün devletler dağıtım faaliyeti yaparlar, ancak rantıye devletin dağıtım faaliyeti bu devletin kendi yerel ekonomisi ile yegane ilişki tarzı olduğundan, onu dağıtıcı sıfatı ile nitelemek mümkündür. Bu kapsamda Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan, Libya, Ürdün, Suriye, Cezayir, Bahreyn ve Irak adı geçen sıfatı haiz devletler olarak kategorize edilebilirler.

Luciani, dağıtım devletin bir tanımını verdikten sonra, bu devletlerdeki kurumsal yapıların ve rejim tiplerinin analizine geçer. Onun bakış açısına göre demokrasi, bu tarz siyasal yapılarda devletin meşrulaştırılmasında etken unsur değildir. Dağıtım devletlerinde demokrasi uygulamaları görülebilse bile, demokrasinin (üretken faaliyet üzerinden vergi geliri edinen) üretim devletleri için önemi vardır. Luciani üretim devletlerinde halkın gelirlerinin devlet dışı kaynaklara dayandığını ve bu devletlerde iktisat politikalarının vergi gelirlerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Anılan çerçevede üretim devletlerinde, siyasal iktidarın (dolayısıyla iktisat politikalarının) temsile dayalı çekişmenin konusu olacağı, bu nedenle de demokrasinin söz konusu toplumlarda farklı çıkar grupları arasındaki çekişmenin temel dayanağı haline geleceği söylenebilir. Çekişmenin kurallarını saptayan izlek ya da usul aynı zamanda devlet meşruiyetinin de güvencesi haline gelecektir. Herhangi bir devletin vergi toplama iktidarının ilgili toplumun varsayımsal rızasına dayandığını önvarsayan liberal söylem içerisinde Orta Doğu'da mukim devletin okunmasının içeriklerinden birisine denk düşen bu açıklama, temsil olmaksızın vergilendirme olamayacağı savıyla kültürel alan üzerinden dağıtım devletin ekonomi politikasını yapmakta, bu bağlamda söz konusu toplumsal yapıların (dağıtım devletlerinin) demokrasiye gerek duymayacağı tezini üretmektedir.

Bu tezin beklenebilir açılımının “devletin kendi yerel ekonomisinden bağımsız olduğu ve bu bağlamda iktisat politikaları üretme gereksinimi duymadığı” saptamasında kendisini açığa vurur. Devletin yerel ekonomiden bağımsızlığı açıklamasının sivil toplum politik toplum ayrışmasıyla da uyumlu olduğunu belirtmeliyiz. Merkez kapitalist ülkelerin rantıye devlet kuramının nesnesini oluşturan çevre ülkelerden farkını belirten vergilendirme ve katılım hususlarını kuramsal hesaptan düştüğümüzde, “kendi yerel ekonomisinden bağımsız” devlet şablonuna ulaşmak neredeyse kaçınılmaz hale gelecektir. Ancak bu şekilde gündeme gelen devletin, kendisini oluşturan gruplar karşısında otonom varlığının zayıf olacağını, fail olarak bunları yeniden biçimlendirme kapasitesinin düşük olacağını belirtmeliyiz. Anılan söylem içerisinde okundukta, dağıtım devleti olsa olsa vergi dışı kaynaklarla beslenen devlet gelirlerinin dağıtımına dayalı bir harcama politikasına ihtiyaç duyacaktır. Dağıtım, eşitsiz olsa da herkesin mutlak kazancını arttıran (bir çeşit kazan-kazan ya da mutlak kazanç durumu) sonuçlar doğuracağından,³⁰ siyasi kurumların değiştirilmesine yönelik kolektif girişimleri gerektiren toplumsal tepkiler bu tarz toplumlarda siyasal faaliyetin temelini oluşturmayacaktır. Söz konusu devletin yapısı

28 Ibid., s.71.

29 Ibid., s.72.

30 Luciani, “Allocation vs. Production States”, s.76.

harcama politikasından (dağıtım faaliyetinden) rahatsız olan bireyleri, mevcut sistemi değiştirmek yerine, bu politikalar setine dâhil olarak mevcut araçları kullanıp lütuflar elde etmeye itecektir.

Kıscası Luciani için dağıtım devletlerinde demokrasi imkânsız olmasa da koşulların zorladığı bir çözüm değildir. Bu çerçeveden bakıldığında son dönem “Arap Baharı” başlığı altında adlandırılan toplumsal olaylar, ilgili devlet yapısı içerisinde temsil arayışında bulunan toplumsal grupların daha fazla demokrasi şiarıyla başlattığı iç dinamiklere dayalı huzursuzluklar olarak değil, ya rantıye devletin satış yaptığı ülkelerin hükümetleri tarafından geliştirilen/başlatılan hareketler toplamı ya da rant bölüşümünden kaynaklanan (iç dinamiklere dayansa da gerçek bir demokrasi talebini içermeyen) koz-arttırıcı geçici itirazlar olarak anlaşılacaktır. Peki söz konusu gelişmiş ülke hükümetlerinin böyle bir şey yapmalarının ardındaki neden ne olabilir? Sorunun cevabı, dağıtıcı devletlerde gelişmiş ülkeler yardımı ile iktidarı ele geçirecek olan yeni hükümetlerin, gelişmiş ülkelerden kaynaklanan talepleri karşılamak konusunda kendi yerel rakiplerine göre daha uygun yanıtlar vereceğine yönelik kanaatin güçlü olmasıdır. Yukarıdaki soruya aynı söylem içerisinden üretilebilecek bir üçüncü cevap ise ilgili hammadde satıcısı (dolayısıyla azgelişmiş) toplumun bir şekilde tebarüz eden yapısal değişiklikler nedeniyle birden üretici bir topluma, dolayısıyla da bir yurttaşlar cemiyetine dönüşmüş olmasıdır. Ancak böyle bir dönüşümün yokluğunda, muhalefetin dış destekle iktidarı ele geçirmesine dayalı ilk strateji öne çıkacaktır. Bununla bağlantılı olarak Luciani de muhalefetin iktidarı ele alması durumunun yeni bir kurumsal bileşke yaratsa bile, ortaya çıkacak düzenlemenin öncekinden daha demokratik olamayacağını, dağıtım düzeninin değişmeyeceğini, hedefin kaynakların eşit dağıtımı değil de yolsuzluk gibi konular olacağını bildirmektedir.³¹ Bu bağlamda Libya'nın idaresini Kral İdris'ten sonra alan devrik lider Kaddafi'den³² ya da Ahmet Hasan el-Bekir'den sonra Irak yönetimin başına geçen Saddam Hüseyin'den³³ sonra gelecek olan yeni hükümet(ler)in üretebileceği politikaların sınırları en başından bellidir.

Luciani'ye göre dağıtım devletlerinde siyasal iktidarı belirleyen süreçler kurgusal bir varlık olarak ulusun oluşmasının önünde de bir engel teşkil etmektedirler. Zira satılan malın ulusun kolektif zenginliği olduğu inancı, bu satışın başında bulunup da gelen geliri eşitsiz olarak üleştiren elitin menfaatıyla uyuşmayacaktır. Aynı itkiye bağlı olarak, söz konusu toplumlarda iktidarı kullanan elitler arasında aşiretçilik, kabilecilik gibi parçalayıcı politikalar egemen olacak, en tepedeki grubun iktidarını sorgulayacak kalıcı birleşimlerin önüne geçilmeye çalışılacaktır.³⁴ Sivil toplumun, sivil toplum içerisinde özel mülkiyete dayalı faaliyetini özgürce gerçekleştiren yurttaşların ve bu mutlu varoluşu taçlandıran hümanist bir milliyetçiliğin yokluğunda, politik partilerin varlığı tartışmalı hale gelecek, zuhur etmeleri durumunda bu örgütlerin mevcut ideolojiyle uyumlu programların ötesine geçmeleri beklenmeyecektir.³⁵

31 Ibid., s.77.

32 1969 yılında genç subaylardan oluşturduğu bir grup ile Muammer Kaddafi, Kral İdris'e karşı yaptığı darbe sonucunda yönetimi ele almıştır.

33 Ahmet Hasan el-Bekir 1976 yılında geçirdiği kalp rahatsızlığından sonra önce birçok yönetsel sorumluluğu Baas Parti önderi Saddam Hüseyin'e devretmiş, 1979 yılında ise ülkenin tüm yönetimi Saddam'ın eline geçmiştir.

34 Ibid.

35 Ibid., s.78.

Luciani'nin rant devleti (dağıtım devleti) tanımı, bu devletin modern öncesi bir yapı olduğu düşüncesine dayanmamaktadır. Ona göre Arap devletleri modern devletler olup, modern devletin tek bir tanımı ya da modernizasyonun kaçınılmaz ve çizgisel bir rotası bulunmamaktadır. Luciani'ye göre tek bir tanım ve rota üzerinden ilerleyen açıklamaların Arap devletlerindeki siyasi yapılanmayı ve gerici hareketleri açıklaması mümkün görülmemektedir. Yazara göre, modernleşme kuramının tek tip önvarsayımları yerine ilgili hükümetlerin ataerkil biçimlerini destekleyen koşulları açığa vuran dağıtıcı devlet kavramı üzerinden geliştirilen kuramların açıklayıcılığı daha fazladır.³⁶

Gelinen noktada Luciani ile aynı perspektif içerisinde bilgi üreten Beblawi ve Crystal'in açıklamalarına eğilebiliriz.³⁷ Beblawi rantın tanımıyla başlayıp rantie devletinin özelliklerini belirler. Klasik iktisadın Smith ve Ricardo gibi öncüllerini takip eden yazara göre, rant geliri sermayenin ve emeğin gelirinden ayrı bir gelir türünü oluşturur. Bu kapsamda rantın üretimle bir alakası olmadığını savlayan Beblawi,³⁸ Smith ve Ricardo'yu takip eden yaklaşık iki yüz senelik zaman zarfında kapitalistleşen toprak mülkiyetinin ürettiği etkileri kuramsal hesaplarından çıkarmak suretiyle, çağcıl ana akım iktisat yaklaşımlarının gerisine düşer. Beblawi'nin kuramsal tercihinin ardında rantie devlet kuramının daha önce belirttiğimiz gibi kapitalizmi ilgili ülke sınırlarına hapsedip, dünya kapitalizmini tekil ekonomilerin toplamına indirgeyen tutumu bulunmaktadır. Ana akım iktisadın gerisine düşmek sonucunu doğursa da, rant gelirini sermayenin gelirinden ayırtmak Beblawi'ye Arap devletlerini düşünerek, Luciani'nin dağıtım devleti ve üretim devleti arasına çektiği kalın çizgiyi meşrulaştırma imkanı verir. Toprağın geliri ile sermayenin gelirini birbirinden bütünü ayırmakla beraber, her iki yazar da söz konusu ekonomilerin saf rant gelirlerine dayanmaları nedeniyle değil; bu gelirlerin devlet iktidarını kontrol eden küçük bir elitin kontrolü altına girip, ilgili toplumlarda iktisadi faaliyetin esasını teşkil etmeleri nedeniyle, rant ekonomileri olduğunu vurgular.

Beblawi'nin rantie devlet literatürüne asıl katkısı rantie zihniyet (*rentier mentality*) nosyonunda bulunabilir.³⁹ Beblawi'ye göre rantie devlet içerisinde gelirlerin dağılımını belirleyen kurallar çalışma ve ödül ilişkisini kopartarak, bireyleşmeyi, yurttaşlaşmayı önlediği kadar iş ve ödül arasında kurulan ilişki üzerinden gelişen Batı tipi çalışma ahlakını da sekteye uğratar. Avrupa merkezîyetçi tutumun seçkin örneklerinden birisini sunmakta olan Beblawi'ye göre rantie devletin oluşturduğu sosyal ortamda, Batı tipi toplumların karşılıklılık (sözleşme) ilişkisi içerisinde şekillenen kazanç mantığı yerine, çalışmaya dayalı olmayan dolayısı ile üretimin sonucu olmayan bir kazanç mantığı egemen olur. Bir başka deyişle, Doğu'yu geri bırakan onun özüdür (ona mündemîç zihniyettir). Haksızlık etmemek için Beblawi'nin açıkça beyaz adamın yükümlülüğünden (*white men's burden*) bahsetmediğini (bu konunun eksik kaldığını) belirtelim. Bu tarz toplumlarda kazanç, Beblawi'ye göre, rastlantısal ya da konumsal saiklere dayalı üleşim etkinliğine bağlıdır. Anılan bu durumun neticesi olarak en tepede hükümet mensupları, etkin aile ve

36 Ibid., s.80.

37 H. Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", Luciani, *The Arab State*, s.85-99; J. Crystal, "Coalitions in Oil Monarchies: Kuwait and Qatar", *Comparative Politics*, Cilt 21, No.4, Temmuz, 1989, s.427-443.

38 Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", s.85.

39 Ibid., s.88.

kabilelerinin bulunduğu bir tür rantiyeye katmanları hiyerarşisi doğar. Rantiye ekonominin rantiyeliği sürdüğü ölçüde anılan hiyerarşiye dayalı toplumsal iktidarın meşruiyetine ilişkin sorgulama da bir türlü gerçekleşmez.

Beblawi kendi anlatısına uygun olarak Suudi Arabistan'da ihale ve beratların iktidardaki aileye yakınlık ölçütüne göre tahsis edildiğini ve iktidara yakın (bir anlamıyla soylu) aile isimleri taşıyan şirketlerin sıklıkla gözlemlendiğini belirtir.⁴⁰ Olgular kendi hesaplarına konuşmazlar. Beblawi'nin kendi tezini desteklemek için kullandığı olguların başka tezleri de destekleyebileceğini sonuç bölümünde ifade edeceğiz.

Beblawi'yi Crystal takip etmektedir. Yazarı bir sonraki kuşağın temalarıyla birleştiren unsurlar bulunsa da, rantların rejim tipi ve kurumsal yapı üzerindeki etkilerine yoğunlaşması nedeniyle bu kuşak içerisinde ele almak uygundur. Crystal 1989 tarihli çalışmasında, Kuveyt ve Katar'da hâkim koalisyonların bu devletlerin zenginleşmesinden sonra nasıl değiştiğini araştırır. Petrole dayalı zenginlik beraberinde yeni devlet aygıtlarını ve karar alma mekanizmalarında dönüşümleri getirmiştir.⁴¹ Ancak bütün bu dönüşümlere rağmen, siyasi sistemin en yüksek noktasında mevcut iktidar ilişkileri devamlılıklarını korumuştur. Diğer yandan tarihsel olarak devlet iktidarı üzerinde hak sahipliği iddiasında bulunan tacirler, petrol gelirlerinden pay almak karşılığında, refah araçlarına daha yakın ancak siyasal etkinlik açısından daha zayıf bir konum elde etmişlerdir. Dönüşüm sürecinde tacir ailelerin petrol gelirleri karşılığında siyasal iktidardan dışlanmalarını olası kılan bu uzlaşya iki yeni kurum daha eklenir: Bunlardan ilki Emir ve devlet bürokrasisini oluşturacak olup çoğu iktidara yakın soylu ailelerden gelen elitler arasındaki uzlaşya, diğeri ise Emir ve daha geniş halk katmanları arasındaki varsayımsal (toplum) sözleşme(s)i dir.⁴²

Daha önce ele almış olduğumuz Delacroix gibi Crystal da modernite kuramcılarının iktisadi büyüme ile toplumsal hareketlilik ve temsili demokrasi arasında kurduğu düz çizgisel ve geri dönüşsüz ilişkiyi reddeder. Onlara göre modern devlet her toplumun iktisadi gelişmişlik düzeyine göre er ya da geç giymesi gereken bir üniforma değildir. Crystal'i Delacroix'dan ayıran husus, onun merkez ülkeler ve çevre ülkeler arasında kurulan ilişkinin Körfez Ülkeleri'ne tatbik edilemeyeceğini söylemesi, bu bağlamda Dünya Sistemi Yaklaşımı'nın sınıfsızlaştırılmış yorumunu reddedişidir.⁴³ Crystal, Kuveyt ve Katar'da zenginleşme öncesi ve sonrası koalisyonları incelerken, *Diktatörlüğün ve Demokrasi'nin Toplumsal Kökenleri* adlı çalışmasında devletlerin ve rejimlerin nasıl iktisadi çıkarlar tarafından belirlendiğini çözümleyen ve kurumsalcı devlet kuramının temellerini oluşturan Barrington Moore'a referansla ilerler.⁴⁴

Yazar petrolün temel zenginlik kaynağı haline gelmesinden önce, Kuveyt ve Katar'ın inci çıkararak gelir elde eden (bu geliri de devlete ödenen pay ve inci teknelerinin vergilendirilmesi yoluyla emirle paylaşan) ticaret elitinden müteşekkil bir koalisyon

40 Kuveyt'te *General Motors* Şirketi ile ortak *Alghanism*, Suudi Arabistan'da *Mercedes* Şirketi ile ortak *Juffali*, Kuveyt'te *Mercedes* Şirketi ile ortak *Bisher* ve *Al-Kazmy*, Dubai'de *Toyota* ile ortak *Futtaim*, Kuveyt'te *Toyota* ile ortak *Al-Sayer*, Dubai'de *Mazda* ile ortak *Galadari*. Ibid., s.92.

41 Crystal, "Coalitions in Oil Monarchies".

42 Ibid., s.427.

43 Ibid., s.428.

44 B. Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Ankara, İmge, 2003.

tarafından yönetildiğini vurgulamıştır. Bu dönemde ticaret eliti siyasal kararlar üzerinde etki sahibidir. Petrolün devlet gelirlerinin esasını oluşturduğu dönemde, söz konusu ticaret elitinin Emir'e katkısının, dolayısıyla devlet iktidarı üzerindeki belirleyici etkisinin kırıldığı, dolayısıyla siyasal iktidar içerisindeki etkilerinin azaldığı görülmektedir. Diğer yandan söz konusu dönüşüm süreci içerisinde ticaret elitinin (söz konusu sınıf fraksiyonunun) iktidar üzerindeki payı azalmakla beraber, bu elitin kazançları iktidarla yapılan ve yukarıda belirtilmiş bulunan anlaşma nedeniyle azalmamıştır. Crystal ticaret elitinin anlaşma dolayımı ile yeniden üretilen sınıf konumlarını onların sınıf bilincine bağlasa da, ortaya çıkan tablonun sınıfsal yapısının, (toplumsal sözleşme dolayımıyla bir kez kurulduktan sonra) bunlardan ayrı bir varlık olarak kavramsallaştırılan devlet tarafından nasıl dönüştürüldüğünü anlatmaktadır.⁴⁵ Söz konusu anlaşmanın somut görünüşleri bulunmaktadır. Yazar Kuveyt örneğinde ticari elitin elinde bulunan toprakların devlet tarafından yüksek fiyatlarla alınıp yeniden aynı gruba ama bu kez düşük fiyatlarla satılması eyleminde, kendi savını destekleyen türden bir gelir aktarımı olduğunu belirtmektedir. Bir diğer örnek Kuveyt'in 1960 tarihli Ticari Şirketler Kanunu'nun bütün şirketlerin %51'nin Kuveytlilere ait olacağı yönündeki hükmünde bulunabilir.⁴⁶ Yazar bağımsız bir kurum olarak tasarladığı devlet tarafından verilen yatırım teşviklerinin, çeşitli Körfez Ülkeleri'nde aynı gelir aktarımını aynı saiklerle gerçekleştirmeye yarayan bir teknoloji olduğunu vurgular. Bir başka deyişle, yazar içinden bilgi ürettiği kurumsalcı devlet yaklaşımıyla uyumlu olarak, devletin kendi unsurları üzerindeki bağımsız ve iradi etkinliğinin toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü betimlemektedir.

Ele almakta olduğumuz perspektiften bakıldığında, petrol gelirleri ekseninde yeniden biçimlenen devletin, rejimin sürekliliğini/istikrarını sağlayacak şekilde tasarlanmış uzlaşıları mümkün kılarak kuramsal açıklamanın merkezine oturduğu söylenebilir. Körfez Ülkeleri'nde (rantiye devlette) toplumun genel refahını sağlayan, bedelsiz eğitim; iş verme; bedelsiz sağlık; barınma ve doğrudan gelir transferi gibi yardımlarla ortaya çıkan dağıtımcı politikalar, nüfusun siyasi katılım taleplerini oluşturan koşulları ortadan kaldırarak istikrarın bir diğer unsurunu oluştururlar. Crystal'a göre istikrar Emir'in oluşturduğu asalete dayalı ve tarihsel meşruiyete dayanmayan (iktidarını dayandırdığı pratikler yeni olan) bürokrasi tarafından işletilen merkezi devlet yapısının etkisidir.⁴⁷ Devleti toplumsal sınıfların (aslında sivil toplumun) karşısında ve dışında bir entite olarak tasarlayan bu açıklama, rantiye devlet kuramının temelinde bulunan sivil toplum-politik toplum karşıtlığının çeşitlemelerinden (somut ifadelerinden) birisine denk düşmekle birlikte, Crystal'ın Luciani'den ayrıldığı noktayı vermektedir: Luciani devlete müstakil/özzerk bir manevra alanı tanımazken, kurumsalcılık etkisinde yazan Crystal devleti fail konumuna getirmektedir.

Petrol gelirleri ile istikrar arasında doğrudan olumsal bir bağ teşkil eden ikinci kuşak rantiye devlet kuramcılarının Luciani'nin saptamaları ile Crystal'ın saptamaları arasındaki bir diğer fark, Crystal'ın petrol gelirleri ile istikrar arasında tek yönlü bir bağlantı kurmamasıdır. Crystal petrol gelirlerinin düşmemesi durumunda bile yukarıda

45 Ibid., s.431.

46 Ibid.

47 Ibid., s.435-436.

unsurları verilen istikrarın bozulabileceğini vurgulamaktadır. Bürokrasiyi Weberci yaklaşımla doğrudan uyumlu bir şekilde kendisi için sınıf şeklinde kurgulayan yazara göre, merkezileşmiş bürokrasilerin kendi güç merkezlerini, kendilerine has sosyal ilişki ağlarını ve özgül siyasal hedeflerini oluşturarak mevcut siyasi yapıyı istikrarsızlaştırmaları olasıdır. Yazar bir cümle önce verilen saptamasının yanı sıra bürokrasinin mevcudiyetinin halk ve Emir arasındaki doğrudan ilişkiyi zayıflattığını bu durumun da yeni bir istikrarsızlık kaynağına dönüşebileceğini söylemektedir.

Crystal'e göre tersi, yani merkezileşmiş (Weberci anlamıyla kendi kendisine rasyonel biçimsel ve genel düzenlemeler yapmaya başlamış) bir devlet aygıtının, dağıtımçı faaliyetin lütuf olmaktan çıkarak yararlanıcılar için hak statüsüne dönüştüğü bir ortamı yaratabilmesi de mümkündür.⁴⁸ Bir başka deyişle, anılan koşullar altında, halk, devlet iktidarını kurumların eylemi olarak algılayabileceğinden sadakatini de Emirden ziyade kurumlara gösterebilecektir. Nihayetinde, yazara göre, devletin özerk varlığı yerel iktisadi faaliyete dayalı olmayan devlet gelirlerinin yapısı kadar önemlidir. Anılan sebeple, bürokratik mekanizmanın (bir fail olarak devletin) edimleri ile bağlantılı olarak, petrol gelirlerinde bir düşüş olmaması durumunda dahi istikrarı yok edebilecek politikalar (ya da aksi) gündeme gelebilir.⁴⁹ Diğer yandan Crystal'in kurguladığı haliyle fail devlet de iş somut sorunlara somut çözümler üretmeye geldiğinde bütünü özgür değildir. Kendisini çevreleyen yapısal koşulları salt iradi çözümlerle aşamaz: Bir sektörün ürünlerinin dışa satımına bağlı olduğu için gelirlerindeki düşüşü vergilendirme yoluyla karşılayamayacak, sosyal grupların ödeneklerini azaltacak, ardından rejimin istikrarını olumsuz yönde etkileyebilecek sosyal huzursuzluklarla baş etmek durumunda kalacaktır.

Rantiye devlet kuramının Luciani ve Beblawi ile başlayan ve istikrarı devlet gelirlerinde arayan ikinci kuşağın tezleri, petrol gelirlerinin ve yabancı yardımların düştüğü 1980'lerde geçersizleşmeye başlamıştır. Crystal'in devletin otonomisine yaptığı vurgu ikinci kuşağın öngörülerini korumaya yetmemiş, rantiyeye devletin oluşumunda dış dinamiklere dayalı olarak kuramsal üretim yapan ikinci kuşak, ilgili toplumların tarihsel dinamiklerini gözetmemekle suçlanmıştır. Bu bağlamda ikinci kuşak kuramcılar, bir ölçüde Crystal'in çalışmalarında üretilen savlar haricinde, rant gelirlerine dayalı açıklamaların ürettiği sınırlamalara tabi olup, petrol satışına bağımlı olmalarına rağmen Körfez Ülkeleri'nden çok farklı örgütlenen siyasal yapıların neden benzeri aygıtlar barındırmadığı/geliştirmediği sorusuna cevap verememektedir.⁵⁰

Üçüncü Kuşak

Erken 1990'larda bazı yazarlar önceki kuşak rantiyeye devlet kuramcılarının bazı iddialarını koruyarak Orta Doğu ülkelerini tarihsel bağlamları ve kurumsal yapıları içerisinde ele almaya teşebbüs etmişlerdir. 1990 kuşağına ait çalışmaların temel eksenini rantiyeye devletlerde mevcut kurumsal benzerlik ve siyasi çeşitliliklerin açıklanması olmuştur.

48 Ibid., s.438-439.

49 Ibid.

50 A. M. Peters ve P. W. Moore, "Beyond Boom and Bust: External Rents, Durable Authoritarianism, and Institutional Adaptation in the Hashemite Kingdom of Jordan", *Studies in Comparative International Development*, Cilt 44, No.3, 2009, s.261.

1990'larda ortaya çıkan üçüncü dalganın önemli kuramcılarında birisi Chaudry'dir. Yazar 1994 tarihli çalışmasında Irak ve Suudi Arabistan'ın iktisadi liberalizasyon programlarını⁵¹ karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Chaudry'nin çalışması sosyal tepkilerin ve politika kurumunun iktisadi çıktılar üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde tarihsel özgünlüklerin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.⁵² Yazarın siyasi koalisyonların ve kurumsal yapıların ekonomik liberalizasyonun sonuçları üzerindeki vurgusu rantiyeye devlet kuramının rant ekseni açıklamadan uzaklaştırarak ülkesel ve tarihi dinamiklere, bir başka deyişle mikro ölçekte karar verme süreçlerine yönelme sürecinin iyi bir örneğini teşkil eder.⁵³

Chaudry'ye göre, Irak ve Suudi Arabistan'da başarısızlıkla sonuçlanan piyasa reformları 1980'lerin ilk yarısında petrol gelirlerinde ortaya çıkan düşüşün kaçınılmaz sonuçlarıdır. Chaudry'nin dış dinamiklere odaklanan bu saptamasına bakılarak yazarın önceki kuşak kuramcılarının savlarına yenilik getirdiği söylenemez. Daha önce Mahdavy'yi incelerken benzer argümanların geliştirildiğini görmüştük.⁵⁴ Ancak Chaudry, petrol gelirlerindeki düşüşten sonra hükümet ve iş çevreleri arasındaki ilişkinin dönüşümüne odaklanmaktadır. Bu bağlamda yazar kurumsal mekanizmaların çözümlenmesine yerel faktörleri (daha önceki dönemlerde tatbik edilen iktisat politikalarını) dâhil ederek, Suudi Arabistan ve Irak'ta 1970'ler boyunca gözlemlenen yoğun devletçiliğin (*intense statism*) nasıl olup da 1980'lerde tatbik edilmeye çalışılan iktisadi liberalizasyonu başarısızlığa uğrattığını açıklamaya çalışmıştır.

Bu bağlamda, suçlu küresel piyasa düzeni değil, Irak ve Suudi Arabistan tarafından uluslararası verimlilik koşulları gözetilmeden siyasi olarak gerçekleştirilen yatırımların ürettiği baskı, bir diğer deyişle devletçilik ekseninde yürütülen sanayileşme politikalarıdır.⁵⁵ Görülebileceği gibi, daha önce incelemiş bulunduğumuz Crystal'in devletin otonomisine yaptığı vurgu Chaudry'nin de işini kolaylaştırmaktadır. Soyut bir devletçilik eleştirisinin yerel izdüşümlerini aramaktayken kurumsalcılığa üstü örtük bir atıfta bulunan yazar, petrol gelirlerindeki düşüşün özel sektörün kredi ihtiyaçları önünde bir engel teşkil ettiğini vurgulamıştır.

Chaudry, devletçilik eleştirisi üzerinden biçimlendirdiği argümanını Suudi Arabistan'da devletçilik politikaları ile gelişen çıkar gruplarının liberalizasyona karşı tavırlarını eleştirirken kullanmış, bu suretle kendisini yerel dinamiklere dayalı olarak açıklama yapan bir yazar olarak kabul etmiştir. Yazar aynı mantıkla, Irak'ta devletin

51 İran ile sekiz yıl süren savaştan sonra Irak hükümeti ekonominin tüm alanlarını kapsayacak ekonomik liberalizasyon ve özelleştirme programları başlatmıştı. Fakat bu ani ve radikal reformlar politik liberalizasyonla desteklenmemişti. 1990 yazında ise uluslararası borçların da baskısıyla bu reformlar, baskıcı Baas rejiminin dahi kontrol altına alamadığı siyasi bir düzensizlik yaratarak ekonomiyi tam bir kargaşanın içine sürükledi. 1980'lerde petrol gelirlerinin düşmesiyle Suudi Arabistan da benzer liberalizasyon programlarına başvurmuş fakat aynı şekilde özel sektörden gelen baskılar sonucunda bu programlar başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

52 K.A. Chaudry, "Economic Liberalization and the Lineages of the Rentier State", *Comparative Politics*, Cilt 27, No.1, 1994, s.1.

53 Peters ve Moore, "Beyond Boom and Bust", s.260.

54 Hossein, "The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States", s.428.

55 Chaudry "Economic Liberalization", s.9.

endüstriyel üretimdeki payının %76'nın altına düşmemesi olgusunu, piyasa reformlarının başarısızlığının açıklanmasında kullanmıştır. Ona göre başarısızlık devletçilik politikalarının verimsizlikle damgalı mirasının ürünüdür. Chaudry somut duruma odaklandığını iddia etmektedir. Aslında yaptığı şey devletçilik eleştirisi üzerinden biçimlenen argümanına somut deliller aramaktan ibarettir. Yazar önvarsayımlarının kuramsal üretimi üzerindeki etkilerini sezinlemiş olmalıdır ki, Irak ve Suudi Arabistan örneklerine mikro düzeyden bakmak suretiyle şekillendirdiği genellemelerin aslında gelişmekte olan ülkelerin bütününde gözlemlenebileceğini vurgulamıştır.⁵⁶ Diğer yandan yazarın yerellik vurgusunun rantkiye devlet kuramı için bir kazanım olduğu söylenebilir.

Okruhlik, bir diğer üçüncü kuşak rantkiye devlet kuramcısıdır. 1999'da yaptığı çalışmasında kendi öncesindeki kuramcılarını siyasal düzeyi analizlerine yeterince katamamakla eleştirmiştir.⁵⁷ Yazar ayrıca muhalefetin petrol gelirleriyle teskin edildiği savını reddetmektedir. Ona göre Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn'den kaynaklı ampirik veriler bu tür ülkelerde muhalif hareketler gerçekleştiğini göstermektedir. Okruhlik, rantkiye devlet yaklaşımının devleti "şeyleştirdiğini" söylemektedir. Bu bağlamda yazar rantkiye devlet kuramcılarını devlet kaynaklarının kullanımına çok fazla anlam ve sonuç yüklemekle suçlamıştır. Şeyleştirilen devlet, ona göre, harcamaların sosyal sonuçlarından bağımsız olarak ele alınmaktadır.

Daha önce görüşlerinden bahsetmiş olduğumuz ikinci kuşak kuramcılardan Luciani'nin rantların eşitsiz dağılımının önemi olmadığını iddia eden tezinin aksine Okruhlik, rantların eşitsiz dağılımının doğrudan muhalefetle sonuçlandığını savlamaktadır.⁵⁸ Yazara göre petrol gelirleri iktidardakilerin baskı aracı olmaktan çok muhalefet için rejim karşıtı hareketleri imkân dâhiline sokan kaynaklar olarak görülmelidir. Okruhlik'in tezinin, petrol gelirlerinin eşitsiz dağılımının siyasi istikrarsızlığa yol açacağı tezi (*oil-as-spoils*) ile paralellik içerisinde olduğu söylenebilir.⁵⁹ Küresel gözlemlerden kaynaklanan bu tez petrol zenginliğinin toplumsal zenginliği arttırmadığı savını içerirken, Okruhlik'in belirli bir yöre (Arap coğrafyası) ile sınırladığı tezi aynı zenginliğin mevcut iktidarların konumlarını her durumda güvence altına alamayacağını vurgulamaktadır. Diğer yandan rantların muhalefet üzerindeki olası olumlu etkilerini vurgulamış olan Okruhlik de aynı rantların iktidara sağladığı hareket alanını ve siyasi krediyi tanıır.⁶⁰

Okruhlik kendisine göre klasik bir rantkiye devlet olan Suudi Arabistan'ı, rantların doğrudan istikrar getirmeyeceği tezini kanıtlamak için örnek olarak kullanır. Ona göre Suudi devletinin finansal özerkliği, diplomatik misyon ve finansal merkezi Riyad'a taşırken ortaya çıkan (Hicaz kaynaklı) muhalefetin önünü alamamıştır.⁶¹ Aynı şekilde, doğudaki Şii bölgesinde, kaynakların eşitsiz dağılımı karşısında, petrol endüstrisinin emek

56 Ibid., s.3.

57 G. Okruhlik, "Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition: The Political Economy of Oil States", *Comparative Politics*, Cilt 31, No.3, Nisan, 1999, s.296.

58 Ibid.

59 B. Smith, *Hard Times in the Lands of Plenty: Oil Politics in Iran and Indonesia*, Londra, Cornell University Press, 2007, s.20.

60 Okruhlik, "Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition", s.297.

61 Ibid., s.298-299.

tabanını oluşturan insanlar arasında ortaya çıkan huzursuzluklar da önlenememiş, 1979–1980 döneminde direniş başlamış, nihayetinde petrol gelirlerinin bir kısmının bu bölgeye aktarılması ile istikrar tekrar sağlanmıştır.⁶²

İstikrarı muhalefetsizlik olarak kavradığı görülen Okruhlik'in örnekleri, rantiyeye devlet yurttaşlarının eşitsiz dağıtımını sorgulayabileceği önvarsayımına dayanmaktadır.⁶³ Ona göre bu olgu politik alanın göz ardı edilmesi nedeniyle önceki kuşaklar tarafından gün ışığına çıkartılamamıştır. İsyân ve başka muhalefet türleri salt iktisadi olguların (rant dolayımı ile yaratılan refahın) değil, rantın nasıl harcanacağı sorusunu belirleyen siyasi seçimlerin de analizini gerektirmektedir.

Okruhlik'in eleştirileri Luciani'yle sınırlı kalmamıştır. Beblawi'nin rantiyeye zihniyet kavramını eleştiren Okruhlik, rantiyeye zihniyet, eğilim ve davranışlara referansla yapılan çözümlerlerin, rant ilişkisini ve buna dayalı politik gerçekliği açıklayamayacağını öne sürer. Ona göre özel yatırımcıların gerekli üretkenlik düzeyine ulaşamamasının nedeni rantiyeye zihniyet değil ama yöneticilerin (emirlerin) sahip olduğu güç karşısında oluşacak risklerden girişimcileri koruyacak mekanizmaların (devlet karşısında bireyi koruyan düzeneklerin) bulunmaması durumudur.⁶⁴ Yazar çözümlerine kapitalist mülkiyet hukukunun koruyucu hükümlerinin yokluğunun yarattığı etkiden başlamakla, rantiyeye devlet kuramının temel taşlarından sivil toplum-politik toplum karşıtlığını (bu kez hukuk alanı üzerinden olsa da) bir kez daha kuramsal çatının belirleyici ilkesi olarak sunmaktadır. Okruhlik bu saydıklarına ilaveten politik alanı hesaplamayan yaklaşımların Orta Doğu ülkelerinde devletin toplumdan edindiği vergi-dışı gelirlerin önemini saptayamadığını vurgular.

Görüldüğü gibi Okruhlik rantiyeye devlet yaklaşımının, rantların devlete bir manevra alanı sağladığı ya da belirleyici etkiyi haiz olduğu tezlerinde görüldüğü gibi bir takım öncüllerini kabul ederken, bu yaklaşımın dağıtım politikalarının yatıştırıcı etkisi, siyasi alanın yerel toplumsal gruplar karşısında yüksek özerkliği gibi pek çok esaslı unsurunu da reddetmektedir. Bu bağlamda yazarın, rantiyeye devlet kuramının, siyasal seçimler, devlet stratejileri ve bunların belirli toplumsal gruplar üzerindeki etkileri arasında ilişkiler tesis edilerek yeniden gözden geçirilmesi yolundaki önerisi önemlidir. Okruhlik devlet ve toplum arasındaki ayrımın belirsiz olduğu savından yola çıkarak, devletin şeyleştirilmeden, sosyal ilişkiler içerisindeki yeri gözetilerek ele alınmasını önermektedir.⁶⁵ Ancak bir üst paragrafta da görüldüğü gibi Okruhlik'in temel yaklaşımı sivil toplum politik toplum karşıtlığını önvarsaydığından, yazarın devleti sivil toplumun karşısındaki müstakil varlığından nasıl soyutlayacağı belli değildir.

Rantiyeye devlet kuramının üçüncü kuşağı, daha önce de belirtildiği gibi, iç toplumsal dinamiklerin kuramsal hesaplara katılması gerekliliğini vurgular. Ancak bu kuşağa dâhil kuramcıların toplumsal dinamiklere yaptığı vurgu, aslında piyasa başarısızlıklarının (*market failure*) piyasa dışı faktörlere atfedilmesi esasında şekillenen kuramsal çalışmaların başka

62 Ibid.

63 Ibid., s.300.

64 Ibid., s.309.

65 Ibid., s.308.

bir bağlamda yeniden gündeme getirilmesinden öte bir anlam taşımaz. Bir başka deyişle bu kuşak kuramcıları somut durumun somut analizi için yola çıkmış olmayıp, devletçilik eleştirisi gibi yüksek soyutlamaların somut durumdaki izdüşümlerini aramışlardır. Diğer yandan ele almakta olduğumuz kuşak, devletin sivil toplum karşısında müstakil varlığını devletin şeyleştirilmesine (*reification of the state*) karşı tutumlarıyla eleştirirken kuram için ufuk açıcı öneriler de getirmişlerdir. Ancak bu yenilik liberal söylem içerisinden geliştirildiğinden, çalışmaların bu söyleme içkin devlet sivil toplum karşıtlığını aştığı söylenemez. Bir başka deyişle, kuramcılar devletin şeyleştirilmesi olgusunu açacak yeni bir devlet kavramsallaştırmasına gidememişler, açıklamalarında kullandıkları devlet yine sivil toplumun karşısında; kendisini oluşturan toplumsal güçleri kendisinin dışında bırakan, organik bir entite olarak kalmıştır. Bu bağlamda yerel sınıfsal temsiller; diğer ülkelerdeki kapitalist sınıfların bu devletler içerisinde ifadesini bulan çıkarları; devlet politikalarında somutlaşan toplumsal çelişkiler; devlet iktidarının korumadığı talepler gibi bir seri unsur açıklama girişimlerinin dışında kalmıştır. Kısacası üçüncü kuşağın geliştirdiği eleştiri alternatif bir paradigma üzerinden değil, liberal söylem içerisinden yapılmıştır. Bu nedenle eleştiri farklı bir siyaset felsefesi içerisinden yeni bir eleştirel duruş noktasının inşasıyla değil, benzer bir siyaset felsefesi içerisinden farklı noktaları işaret eden benzer bir eleştirelliğin örülmesi ile ortaya çıkmıştır.

Alternatif bir paradigma üzerinden eleştiri geliştirmeme hali 2000'li yıllarda gündeme gelip önceki üç kuşağı eleştiren literatürü de kapsar. Alternatif paradigma eksikliği göz önüne alındığında, biraz sonra ele alacağımız bu dördüncü kuşağın literatürde revizyonist olarak adlandırılması yerindedir. Revizyonist literatür içerisinden yapılan eleştiriler ana akım rantiyeye devlet kuramının üçüncü kuşağını da kapsamış; kendi öncesi iki kuşağı eleştirel yaklaşıma çalışmış olan üçüncü kuşak da harici rantlara özgün nedensel özellikler atfederek, siyasi talepler ve rant arzı neticesinde oluşan salınımlardan mütevellit kurumsal farklılıkları ortaya koyamamakla suçlanmışlardır.⁶⁶

Revizyonist Kuşak

Revizyonist literatürün doğuş tarihi 21. yüzyılın başıdır. Revizyonistler rantların devletin biçimini belirleyen bağımsız ve özgün yapısal değişkenler olarak kullanılamayacağını vurgulamışlardır. Onlara göre harici rantlar yerel belirleyenlere müdahil olarak iş gören değişkenlerdir.

Moore, Körfez Bölgesi'nde finansal kriz ve etkileri üzerine 2002'de yaptığı çalışmasında, 1981 ve 1999 tarihleri arasında petrol fiyatlarında gözlemlenen hareketlenmelerin rejimin istikrarı üzerindeki etkilerini araştırmıştır.⁶⁷ İktisadi alandaki değişikliklerin doğrudan siyasi alana yansıtacağı önavsayımıyla bilgi üreten yazara göre, daha önceki rantiyeye devlet kuramcılarının savlarının aksine, fiyatlardaki değişimler ve müteakip krizler rejimlerin istikrarı üzerinde etki doğurmamışlardır.⁶⁸ Ona göre, rantiyeye devlet literatürü, petrol ihracatçısı devletlere akan rantların petrol sektörüne bağımlı

66 Peters ve Moore, "Beyond Boom and Bust", s.261.

67 P.W.Moore, "Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability: Business-State Relations in the Gulf", *Studies in Comparative International Development*, Cilt 37, No.1, Bahar, 2002, s.256-285.

68 Ibid., s.34.

bir iktisadi yapı ürettiğini ve bu yüzden iktidarın kurumsal örgütlenişinde esneklik oluşmadığını belirtmektedir. Petrol sektörüne bağımlı iktisadi yapının ürettiği etkileri rant ve Hollanda Hastalığı (*Dutch Disease*) üzerine yapılan çalışmalarda da görmek mümkündür. Hollanda Hastalığı olarak tabir edilen durum, rantlara dayalı bir ekonomik yapıya sahip bir ülkenin para biriminin aşırı değerlendirilmesi sonucu oluşmaktadır. Diğer devletlerin para birimleri karşısında değişim değeri artan para birimi, ilgili devletin diğer sanayi ürünlerinin uluslararası pazarda rekabet gücünü düşürmektedir. Bu nedenden ötürü ilgili devlette tek sektöre bağımlı bir ekonomik yapı oluşmaktadır. Karl ve Herb'e göre rantıye devletlere akan rant gelirleri ekonomik büyümeyi engelleyerek Hollanda Hastalığına sebebiyet verebilmektedir.⁶⁹ Anılan durum, devletin finansal krizlere yanıt verme yeteneğini düşürdüğünden, rantıye devlet kuramı perspektifinden üretilen yazılar ekonomik krizlerin rejimin istikrarsızlığı ile sonuçlanacağını öngörmektedirler. Ancak Moore, olgusal gerçekliğin yukarıdaki kuramsal sonuçları desteklememesi nedeniyle rantıye devlet kuramının yapısının rantların bağımsız değişken olmaktan çıkartılarak yeniden kurgulanmasını önermiştir. Ona göre kurama iş çevreleri ve devlet ilişkisini hesaba katan bir başka boyut eklenmelidir. Moore, Kuveyt ve Ürdün üzerine karşılaştırmalı yöntemle dayalı olarak 2004'te yaptığı çalışmada, genel bir çerçeve belirlemek yerine, iş çevreleri devlet ilişkisini merkeze almış ve kitabının giriş kısmında şunları belirtmiştir:

...rantıye devlet kuramının argümanları sınırlayıcı koşullarla olumsal koşulları ayırmakta yetersiz kalıp, harici olarak türeyen refahın belirli düzenlemeleri mümkün kılmakla beraber bunları zorunlu hale getirmediklerini görememiştir. Bu kitap iş çevreleri-devlet ilişkisini belirleyen kalıplarının harici gelirin dalgalanmasında ortaya çıkan sınırlayıcı koşulların sadece bir kümesi olduğunu ve araştırmaların devlet düzleminin üzerinde ve altında çözümlemeler gerektirdiğini iddia etmektedir.⁷⁰

Moore'un iddialarına göre, rantıye devlet kuramı ya da kendi ifadesiyle yapısal/devletçi yaklaşımlar, petrol ekonomisinde devleti refah üretiminin merkezi olarak görmekte⁷¹ ve özel sektörü söz konusu refahtan pay almaya çalışan gruplaşmalar olarak tanımlamaktadır.⁷² Anılan akıl yürütmenin sonucu olarak özel sektörün menfaati devlet çıkarlarının yansımaları olarak algılanacak ve refahın dağıtımını da çok katmanlı bir rantıye ekonomi üretecektir. Devleti oluşturan yapılar petrol ekseninde konumlanıp/biçimlenip, siyasal yapının katılımcılarını da bağımlı hale getirdiğinden, gelirlerdeki düşüş, rejimin de istikrarsızlaşması ile sonuçlanacaktır.⁷³ Bu kurguyu daha önce de belirtildiği gibi reddeden Moore, Kuveyt örneğinde iş çevrelerinin petrol gelirleri tarafından oluşturulmadığını, bunların petrolle gelen zenginlik öncesinden bu güne taşınan kurumsal düzenekleri ve

69 T. L. Karl, *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, Berkeley, University of California Press, 1997; M. Herb, "No Representation Without Taxation? Rents, Development and Democracy", *Comparative Politics*, Cilt 37, No.3, Nisan 2005, s.297-316.

70 P. W. Moore, *Doing Business in the Middle East: Politics and Economic Crisis in Jordan and Kuwait*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.5.

71 Ibid., s.7.

72 Moore, "Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability", s.36.

73 Karl, *The Paradox of Plenty*, s.240.

otonomileri olduğunu, kriz döneminde öncelik alarak devletle birlikte hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Yazar Kuveyt tahlillerinde, söz konusu toplumda katı bir kurumsal düzenden ziyade, değişen koşullara uyum gösterebilen ve yaratıcı kurumsal ilişkiler çerçevesinde istikrar üretebilen bir yapı olduğunu söylemektedir.⁷⁴

Moore'un iddialarına göre, Orta Doğu'da olduğu gibi devlet kapasitesinin düşük olduğu ülkelerde, iktisadiyatın akışını anlamak için iş çevrelerinin siyaset kurumu ve toplumsal üretim sistemleriyle kurduğu özgün tarihsel ilişkilerin analizi esastır.⁷⁵ Yazar, Kuveyt'in yanı sıra Ürdün, Katar ve Bahreyn üzerine yaptığı çalışmalarda, bu devletlere özgü kurumsal yapıları incelemiş ve iş çevreleri ile devlet ilişkilerinin farklı boyutlarını ele almıştır. Örneğin, yazarın Ürdün üzerine yaptığı çalışma, bu ülkede iktidarda olan koalisyonun kapsamının önemini vurgulamaktadır. Ona göre, iktidarın kullanımına katılan çevrenin kapsamı, iktidarın kurumsallaşmasının ölçütlerini, iktidar bloğunun uluslararası meydan okumalar karşısında tavrını ve rant bölüşümünün dinamiklerini vermektedir.⁷⁶ İş çevreleriyle madun çevrelerin ittifak geliştirdiği durumlarda, devlet iktidarı dağıtımçı politikalar ekseninde biçimlenmektedir. İktidarda bulunan çevreler madunları dışlayıp koalisyonun kapsamını daralttıklarında, dağıtımçı politikalar geri plana düşmekte, bu yüzden de rantıye devletin tabanı zayıflamaktadır.⁷⁷

Öyleyse Moore'a göre, iş çevreleriyle diğer toplumsal gruplar ve devlet arasında kurulan ilişkilerin tarihsel biçimleri, rantların kullanımını ve buna bağlı olarak her ülkede devlet yapısının özgül biçimini belirlemektedir. Toplumsal ittifaklara vurgu içeren bu yorumun mantıksal sonucu olarak yazar, önceki kuşak kuramcılar tarafından rant gelirlerinin yekpare olarak değerlendirilmesine de karşı çıkar. Anlatılanlara ek olarak Moore'a göre rantlar, salt petrol gelirlerinden değil; askeri destekler, güvenlik ve işbirliği yardımları, kredi afları, kalkınma projeleri, teknik destek gibi birçok başlık altında ayrıştırılabilir genel bir gelir alanının uygun adını oluşturmaktadır.⁷⁸ Petrol geliri dışındaki rantların petrol gelirlerine oranı düşük de olsa, her farklı rant alanı farklı bir iş çevresi-devlet ilişkisine tekabül etmekte ve bu nedenle de rantıye devletin yapısında değişikliklere yol açmaktadır. Moore'a göre kurumsallaşmanın farklı kaynaklarının yarattığı esneklik, uzun vadede kurumsal reformların önüne geçecek ve dağıtımçı kurumların ve otoriter yönetimin istikrarını güvenceye alacak koşulları oluşturacaktır.

Yazara göre yapılması gereken, mikro-düzyer karar alma süreçlerinin, iş çevrelerinin devletle ilişkilerini ve kararlarını belirleyen unsurları öne çıkararak, daha ayrıntılı şekilde ele alınmasıdır.⁷⁹ Özetlenen görüşün rantıye devlet kuramının "ilgili ekonomilerin kendi iç dinamiklerini oluşturmaktan ve örgünlükten yoksun olduğunu" söyleyen temel argümanını değiştirmedigi, ancak bu temel önvarsayımın üzerine eklenen yüksek düzeyde soyutlamaya (modellemeye) dayalı ve tek boyutlu çözümlemeyi; rantın farklı türlerini ve kaynaklarını,

74 Moore, "Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability", s. 44.

75 Moore, *Doing Business in the Middle East*, s.7; Moore, "Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability", s.49.

76 Ibid., *Doing Business in the Middle East*, s.263.

77 Ibid., s.281.

78 Peters ve Moore, "Beyond Boom and Bust", s.262.

79 Ibid., s.280; Moore, *Doing Business in the Middle East*, s.11.

rantın kurumsal örgütlenişini, iş çevrelerinin devletle kurduğu özgün ilişkileri ve diğer toplumsal aktörleri hesaba katarak tarihselleştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Revizyonist literatürün bir diğer önemli ismi Benjamin Smith'tir. Smith, Moore'un argümanlarına yakın bir çizgide çözümler yapmıştır.⁸⁰ Smith, ana akım rantiyeci devlet kuramının temel argümanı olan petrol gelirlerinin devlet kurum ve örgütleri üzerinde tek tip sonuç üreteceği iddiasını reddederek, petrolün esas ihraç maddesi olup olmaması kriterine göre, petrol gelirlerinin politik yapı üzerinde yaratacağı etkinin değişebileceğini savlamıştır. Moore'a benzer şekilde iktisat alanındaki dönüşümlerin doğrudan siyasete yansyacağı önvarsayımıyla hareket eden Smith, argümanını İran ve Endonezya üzerinden ampirik bulgularla desteklemiş ve petrol fiyatlarında gözlemlenen dalgalanmaların (1970'lerin başındaki artış ve 1980'lerin ortasındaki düşüş) farklı sonuçlarını tahlil etmiştir. Smith'e göre sorun, klasik rantiyeci devlet kuramcılarının savladığı gibi, ilgili ülkelerin petrol zengini olup olmadıkları değil; bunların söz konusu zenginliği ne zaman edindikleridir. Ona göre, petrole dayalı zenginliğin gündeme geldiği zaman diliminin, devlet kontrolündeki sanayinin, özel sektörün ve işçileşmenin ortaya çıkışının öncesinde ya da sonrasında olması (başka bir dil içerisinde söylesek, ilgili toplumda kapitalist üretim ilişkilerinin içselleşmesinden önce ya da sonra olması) durumlarına bağlı olarak çözümler için esaslı farklar doğuracağı söylenebilir. Petrol refahı kapitalist ekonominin temellenmesinden (yazarın diliyle geç kalkınmadan) sonra ortaya çıkmış ise, bu durum devletin oluşum sürecinde siyasi bir rekabetin doğduğunun, ancak hükümdarın içine girdiği koalisyonlar dolayısıyla toplumsal gelirleri merkezileştirip karşıtlarını etkisiz hale getirecek kurumsallaşmayı sağladığının göstergesi olarak yorumlanabilecektir. Anılan şekilde tecessüm etmiş bir siyaset mekanizması, yazara göre, petrol gelirleri akmaya başladıktan sonra kendi kurumlarını tahkim edecek, zenginliği iktidarı oluşturan koalisyonun yapısını güçlendirecek şekilde dağıtacak, bu durum da güçlenen ve istikrar kazanan bir otoriterliği doğuracaktır. Aksi durumda, devlet hali hazırda ortaya çıkmış petrol gelirleri içerisinde önemli bir siyasal rekabete maruz kalmadan doğacak, bu nedenle de hükümdar geniş tabanlı siyasal ittifaklar arayışına girmeyecektir. Devletin kurumsal yapısı da bu süreçten etkilenecek, iktidardaki kişi/aile petrol gelirini müttefikleri ile paylaşmak yerine bir merkezden kullanacaktır. Bu durumda zayıf bir muhalefetin karşısında kurumsal olarak iyi örgütlenmemiş ve otoriter bir devletin kırılğan iktidar yapısıyla karşı karşıya gelineceği savlanmaktadır.⁸¹

Luciani'nin dağıtım ve üretim devletleri arasında yaptığı ayrımı hatırlarsak, petrol gelirlerinin geç kalkınmadan sonra gelmesi halinde ortaya çıkan devletin bir üretim devleti, aksi durumda ise bir dağıtım devleti olacağını saptayabiliriz. Ayrıca Smith'in kısaca sunulan saptamalarının, petrol gelirlerinin eşitsiz dağılımının siyasal istikrarsızlığa yol açacağı tezini (*oil-as-spoils*) reddettiği de vurgulanmalıdır. Smith'e göre petrol refahının devletle birlikte ortaya çıktığı durumlarda toplumsal muhalefet zayıf kalacaktır. Gelirlerden önce güncel biçimlerine kavuşan devletler söz konusu olduğunda, gelirler önceki ittifakları ve kurumsal yapıyı güçlendirecek ve böylelikle muhalefetin hareket alanı daralacaktır. Bu son durumda petrolle gelen refah istikrarı artıracakken, demokratikleşme olasılıklarının önüne set

80 Smith, *Hard Times in the Lands of Plenty*.

81 *Ibid.*, s.1-9.

çekecektir. Smith'in baskıya dayalı istikrar açıklamalarını, somut durumda hükümetlerin güttüğü stratejilerin rejimin devamını sağlamakta oynadığı rolü vurgulayarak eleştirdiğini; istikrarın her durumda satın alınabilir bir özellik olmayıp, kurumsal yapının işleyişinin bir ürünü olduğunu savladığını da burada belirtmek gerekir.⁸²

Smith, kısaca özetlediğimiz iki değişkenli (petrol gelirleri ve devletin mevcut yapısı) ve kapalı (toplumsal alandan kaynaklı sayısız değişim taleplerini dışarıda bırakan) şablonu üzerinden tarihi okuyarak, İran'ın petrol gelirlerinden sonra modern biçimini alan devlet yapısının petrol gelirlerindeki düşüş karşısında İran Devrimi'ne yenildiğini, oysaki petrol gelirleri öncesinde modern biçimini almış Endonezya'nın benzer muhalif taleplere direnebildiğini vurgulamaktadır.⁸³ Şu durumda Smith'in tek nedene dayalı argümantasyonu, iki nedene dayalı argümantasyonla değiştirdiğini; rantie devlet kuramının önceki kuşaklarının petrol gelirleri ekseninde biçimlenen savlarının aksine petrol geliri yanı sıra, geç gelişme bağlamında, hükümdarların bu geliri yerel siyasetle nasıl eklemledirdiğini araştırdığını, ancak kendi öncesi yazarlara benzer bir tutumla, kapalı kuram stratejileri uygulamayı sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Smith'le birlikte daha önce incelemiş bulunduğumuz rantie devlet kuramcılarını yapısal determinist olarak damgalayıp, tarih ve özne üzerinden devletin özgül yapısına daha fazla ağırlık verme iddiasıyla gündeme gelen revizyonist kuşağın incelemesini de bitiriyoruz.

Sonuç

Liberal söylem içerisindeki kullanımına bakıldığında rantie devlet kuramı, siyaset alanı içerisinde kapladığı özel yere binaen içerik kazanan ve bu suretle Batı tipi (liberal) demokratik devlet karşısında gayrimeşru olan bir örgütlenmenin tespiti/ıfşası ile sonuçlanır. Rantie devlet denildiğinde kendi özel yeri içerisinde liderler arasında serbest yarışmaya izin vermeyen, basit toplamları ile halkı oluşturduğuna inanılan bireylerin ifade ve örgütlenme özgürlüklerine ket vuran bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Anılan bu özel yeri içerisinde rantie devleti düşüncedeki somutta kavramamıza imkan veren (ancak özel yeri oluşturan söylemsel önvarsayımları ve söylem-dışı alanın dayattıklarını görmezden gelen, boşluk veren) kuram bir seri önvarsayımaya dayanır. İlk önvarsayımaya göre, devleti oluşturan hükümdar ailesi ve bürokratlar sivil toplum karşısında "kendisi için sınıf" olarak hareket etmektedir. Kuramcılarının ve bunların içinde yer aldığı kuşağın tercihlerine göre hükümdarlık ve bürokrasi zayıf ya da güçlü olarak konumlandırılabilir. Devleti fail olarak görüp açıklama yapanlar devlet otonomisine (devletin yerel ekonomiden bağımsızlığı tezine) ve güçlü iktidar kurgusuna gönderme yapmaktadırlar. Gelinek noktada devletin yerel ekonomiden bağımsızlığı (devlet otonomisi) ya da devletin bir dönem yerel ekonomiye hâkim olan gruplara bağımlılığı tezlerine dayalı temel açıklama izleklerinin her ikisinin de sivil toplum politik toplum ayrışmasıyla uyumlu olduğunu saptamak mümkündür.

İkinci bir önvarsayım kendi yönetim enerjilerini petrol gelirlerinden almak suretiyle toplumsal iktidar ilişkilerini ilgili toplumun "dışından" yürütebileceği kabul edilen hükümetler/siyasi iktidarlar kurgusunda kendisini açığa vurur. Dışarıdan müdahale

82 Ibid., s.27-37.

83 Ibid., s.1-9.

tezi, yazı boyunca görüldüğü gibi, toplumsal ittifaklar ve şirketlerin durumu ya da dünya sisteminin etkisi göz önüne alınarak yer yer yumuşatılabilir. Ancak her durumda siyasal iktidarın toplumun dışından eylediği bir kurgu ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Üçüncü olarak, Rantiye Devlet Kuramı'nda gündeme geldiği ölçüde kapitalizm, her ülkede müstakilen gelişen bir sistem olarak kavranılmaktadır. Anılan önvaryayla uyumlu olarak Rantiye Devlet Kuramı, daha önce de gördüğümüz gibi, kendi nesnesi olarak kabul ettiği devleti modern bir yapı olarak tasarlamaktadır. Bu husus Beblawi için olduğu kadar, Dünya Sistemi Okulu'nun bir takım önvaryayını kabullenerek yazma iddiasında olan yazarlar (en başta da Delacroix) için de geçerlidir.

Dördüncü olarak, rantiye devlet dolayımıyla ilgili ekonomilere akan gelirlerin bu ülkelerde sivil toplumun (ya da bunun yerine geçmek üzere yerel sanayinin) gelişmesine engel olduğu savı, incelediğimiz söylemin farklı varyantlarında (kuşaklarında) farklı formülasyonlar içerisinde tekrarlanmaktadır. Bazı yazarlar (Luciani) devletin sivil toplum üzerindeki olumsuz etkisine ulus üzerindeki olumsuz etkisini de eklerler. Yazı boyunca yokluk durumuna referansla geliştirilen bütün savlar bu dördüncü kurgunun farklı ifadelerine denk düşmektedirler. İlk üç önvaryayım bazen tek başına bazen de bir arada, özerk bir burjuva toplumunun yokluğuna dayalı "sivil toplumun zayıflığı" tezi ile birleştirilmektedir. Ortaya çıkan bileşke karşımıza Avrupalı-olmayan değerlerle (ki bu durum kötü bir şeylere denk gelmektedir) hareket eden, kendi toplumsal çevresinden kopuk (anti-demokratik) bir devlet modeli çıkartmaktadır. Bir başka deyişle bu dördüncü önvaryayım kuramı oluşturan bütün kuşakların ortak özelliğini vermektedir.

Rantiye Devlet Kuramı'nı ele aldığımız bu çalışmada kuramı eleştirel olarak değerlendirmemizi mümkün kılan paradigmanın açık tasvirine girişmemiz mümkün değildir. Ancak kendi söylemsel bütünlüğü içerisinde farklı eleştirel duruşlara kapalı olan Rantiye Devlet Kuramı'nın, tartışma dışı bıraktığı hususları vurgulayarak çalışmamızı bitirebiliriz.

İlk olarak ele aldığımız kuramın ilk iki önvaryayımının savladığının aksine, sivil toplum başlığı altında görünmez hale getirilen burjuvazinin devletin karşısında olduğundan değil, onun içinde üstün temsil imkânlarına sahip olduğu için etkin olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağlamda iktidarı elde tutan grup ya da gruplar sivil toplum karşısındaki konumları üzerinden değerlendirildiklerinde, kendileri dolayımıyla politik alana akseden yerel ve uluslararası talep ve çıkarlar(ın nitelikleri ve toplumsal etkileri) görünmez hale gelir. Reformist kuşağın çalışmalarında, sivil toplum/politik toplum karşıtlığı üzerinden yapılmasına rağmen, bu eksikliğin eleştirildiğini görüyoruz. Aynı kuramsal reform ihtiyacının devletin şeyleştirilmesi eğiliminin eleştirilmesinde de gündeme geldiğini gördük. Ancak yine gördük ki verili söylem içerisinde tespit edilen boşluklar, yine aynı söylem içerisinde doldurulamamaktadırlar. Bir başka deyişle, Rantiye Devlet Kuramı söyleminin taşıyıcıları devletin şeyleştirilmesi olgusunu aşacak yeni bir devlet kavramsallaştırmasına gidememişler, açıklamalarında kullandıkları devlet yine sivil toplumun karşısında, kendisini oluşturan toplumsal güçleri kendisinin dışında bırakan, organik bir entite olarak kalmıştır. Bu bağlamda yerel sınıfsal temsiller; diğer ülkelerdeki kapitalist sınıfların bu devletler içerisinde ifadesini bulan çıkarları; devlet politikalarında somutlaşan toplumsal çelişkiler; devlet iktidarının korumadığı talepler gibi bir seri unsur açıklama girişimlerinin dışında kalmıştır.

Üçüncü önvaryayla tespit edildiği üzere, Rantiye Devlet Kuramı'nda gündeme geldiği ölçüde kapitalizm, her ülkede ayrı olarak gelişen bir sistem olarak kavranılmaktadır. Bu husus Dünya Sistemi Okulu'nun bir takım önvaryayını kabullenerek yazma iddiasında olan yazarlar için de geçerlidir. Burada dünya kapitalist sisteminin en başından itibaren küresel bir sistem olduğu yönündeki eleştirimizi tekrar edelim: Kapitalizmin küreselliği toplumsal sınıfların üretim, bölüşüm ve tüketim ekseninde resmi sınırlara tabi olmaksızın vuku bulan etkinlikleriyle korelasyon içerisinde bulunan güç ilişkilerinin bir tek ülke ile sınırlı olmaması, tekil ülkelerde mevcut iktidar ilişkilerinin her daim uluslararası boyutları bulunması durumuna denk gelmektedir. Bu atlayışları nedeniyle kurama dahil yazarlar (en başında da Delacroix) sınıf eksenli yaklaşımları rantıye/dağıtımcı devletlerde siyasal iktidar oluşumu anlamak için gerekli imkanları barındırmamakla suçlayabilmektedir. Oysaki sınıf her ülke için aynı rotaları farklı zamanlarda izleyerek sosyal ilişkiler dünyasına giren bir tohum değildir. Bir başka deyişle “her ülkenin burjuvazisi (ya da işçi sınıfı) kendine” demek mümkün değildir. Kapitalizm daha en başından küresel bir sistem olarak doğmuştur: Alman kapitalizmini İngiliz kapitalizmiyle girdiği ilişkiden kopuk şekilde incelemek mümkün değildir. Bir ülkedeki sınıf ilişkileri diğer ülkelerde mevcut toplumsal ilişkileri belirler, bir başka deyişle sınıf kavramı sadece ilgili toplumsal yapılar içerisindeki güç ilişkilerini anlamlandırmak için değil, ülkeler arası ilişkileri anlamlandırmak için de kullanılabilir.⁸⁴

Anlatılanlara ek olarak, kapitalist üretim ilişkilerinin yayılması sürecinde iktisadi yanı ağır basan ilişkiler olduğu kadar ideolojik ve/veya siyasi yanları ağır basan ilişkilerin de belirleyici olduğu söylenebilir. Az gelişmiş toplumların kapitalist uluslararası işbölümüne bağlanış kiplik ve biçimleri merkez kapitalist sistemin mütehakkim konumu üzerinden şekillenir; henüz yeterli sermaye birikimi bulunmayan ülkelerin kurumsal ve örgütsel yapısı, merkez kapitalist ülkelerin yapılarına benzeyebilir ya da eklenilebilir. Bu nedenle bir ülkede batılı standartları içerisinde işçi ve kapitalist sınıfların oluşmamış olması o ülkenin sınıf terimleriyle anlaşılması önünde engel teşkil etmeyecektir. Anlatılanlar kapsamında Beblawı'nın kendi anlatısına destek için kullandığı Suudi Arabistan örneğine kısaca değinebiliriz. Hatırlanacağı gibi Beblawı iktidara yakın aile isimleri taşıyan şirketlerin kısa bir listesini vermekteydi. Aynı liste ilgili ülke içerisinde temsil edilen sınıfsal çıkarların anlaşılması için kullanılabilirliği kadar, sınıf ilişkisinin ulusal sınırlarla bağlantılı olmadığı için de kullanılabilir olacaktır. Tekrar edelim: Olgular kendi hesaplarına konuşmazlar.

Son olarak rantıye devlet dolayımıyla ilgili ekonomilere akan gelirlerin bu ülkelerde sivil toplumun gelişmesine engel olduğu savına değinebiliriz. Burada kullanıldığı haliyle sivil toplum, özgürlüklerini demokrasi ve insan hakları terimlerinin de içinde bulunduğu bir kavramsal set içerisinde koruyan bireylerin geliştirdiği eşit ve özgürlükçü ilişkiler alanı olarak tanımlanmaktadır. Yüklü olduğu değerlere ve kendisini oluşturan ilişkilerdeki yapısal çelişiklere bakılmaksızın “kendinde iyi” olarak tahayyül edilen sivil toplumu gerçekleştirmek siyasal aktivitenin “telos”unu oluşturmaktadır. Öyle ki, sivil toplumun yokluğu (olmama hali) olması gerekip de bulunmayan bir şeyin yokluğuna (istenilmeyen bir duruma) denk düşmekte, bu yokluk halini sürdürdüğüne inanılan unsurlar aynı anda

84 Bkz. Özdemir, *Ulusların Sefaleti*.

sorun alanları olarak kavranmaktadır. Sivil topluma yüklenen anlamlar her ne olursa olsun, bir toplumun somut varlığının ifadelerinden herhangi birisini, kurgusal bir durumun yokluğuna referansla değerlendirmenin ve bu referansı ilgili kuramın olmaz ise olmazı haline getirmenin, nesnel toplumsal analizle bağlantısının son derece zayıf olacağını hatırlatmak isteriz.

Şu ana kadar ortaya konulanlar ışığında söylenebilir ki bir kuramın açığa vurduğu kadar tartışma dışı bırakarak örttüğü hususların bilgisi sosyal bilimlerin ilgi alanına doğrudan girmektedir. Belirli bir kuramı oluşturan kavramları ve bunlar arasındaki ilişkileri (önvarsayımları) irdeleyen çalışmalar, gerçekliği örtük bırakacak şekilde eklemelenen öğelerin ayrıştırılmasında, bu öğelerin toplumun maddi yapısıyla irtibatının saptanmasında bize yol gösterebileceklerdir. Böylece, mutlak suretle olmasa da gerçek somutun zihinde yeniden üretilmiş versiyonları arasında istenebilir olanlarla olmayanları ayırtırmaya yarayabilecek bir kriterler dizisi elde etmek ve sosyal bilimlerin alanında eleştirelliği kuramsal zenginliği artıracak şekilde istihdam etmek mümkün hale gelecektir.

Kaynakça

- Almond G. ve J. S. Coleman (der.). *The Politics of Developing Areas*, Princeton, Princeton University Press, 1960.
- Almond G. ve G. B. Powell. *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston, Little Brown, 1966.
- Althusser, L. “Kapital’den Marx’ın Felsefesine”, L. Althusser, E. Balibar, R. Establet, P. Macharey, J.Ranciere (der.), *Kapital’i Okumak* (çev. A. Işık Ergüden), İstanbul, İthaki, 2007, s.301–493
- Amin, S. *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, New York, Monthly Review Press, 1976.
- Arrighi, G. “Global Capitalism and the Persistence of the North-South Divide”, *Science and Society*, Cilt 65, No.4, 2001, s.469–476.
- Beblawi, H. “The Rentier State in the Arab World”, G. Luciani (der.) *The Arab State*, Kent, Routledge, 1990, s.85–99
- Brenner, R. “The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism”, *New Left Review*, Cilt 104, 1977, s.101–135.
- Chaudhry K.A. ‘Economic Liberalization and the Lineages of the Rentier State’, *Comparative Politics*, Cilt 27, No.1, 1994, s.1–25.
- Chase-Dunn’ C. “Comparing World-systems: Toward a Theory of Semiperipheral Development”, *Comparative Civilizations Review*, Cilt 19, 1988, s.29–66.
- Crystal J. “Coalitions in Oil Monarchies: Kuwait and Qatar”, *Comparative Politics*, Cilt 21, No.4, Temmuz 1989, s.427–443.
- Delacroix, J. “The Distributive State in the World System”, *Studies in Comparative International Development*, Cilt 15, No.3, 1980, s.3–21.
- Emmanuel, A. *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York, Monthly Review, 1972.
- Evans, T. *US Hegemony and the Project of Universal Human Rights*, Londra, Macmillan Press, 1996.
- Herb, M. “No Representation Without Taxation? Rents, Development and Democracy, *Comparative Politics*, Cilt 37, No.3, Nisan 2005, s.297–316.
- Hossein, M. “The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, M.A Cook (der.), *Studies in the Economic History of Middle East*, Oxford, Oxford University Press, 1970, s. 428–467
- Huntington S. P. ve C. H. Moore (der.). *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-party Systems*, New York, Basic Books, 1970.
- Karl, T. L. *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, Berkeley, University of California Press, 1997.
- Lanning, E. “A Typology of Latin American Political Systems”, *Comparative Politics*, Cilt 6, 1974, s.367–94.
- Luciani, G. “Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework”, G. Luciani (der.) *The Arab State*, Kent, Routledge, 1990, s. 65–85

- Moore, B. *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Ankara, İmge, 2003.
- Moore, P. W. *Doing Business in the Middle East: Politics and Economic Crisis in Jordan and Kuwait*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Moore P. W. "Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability: Business-State Relations in the Gulf", *Studies in Comparative International Development*, Cilt 37, No.1, Bahar 2002, s.34-56.
- Okruhlik, G. "Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition: The Political Economy of Oil States", *Comparative Politics*, Cilt 31, No.3, Nisan 1999, s.295-315.
- Özdemir, Ali Murat. *Ulusların Sefaleti: Uluslararası Ekonomi Politiğe Marksist Yaklaşımlar*, Ankara, İmge, 2010.
- Peters, A. M. ve P. W. Moore. "Beyond Boom and Bust: External Rents, Durable Authoritarianism, and Institutional Adaptation in the Hashemite Kingdom of Jordan", *Studies in Comparative International Development*, Cilt 44, No.3, 2009, s.256-285.
- Pecheux, M. *Language, Semantics and Ideology*, Londra, The Macmillan Press Ltd., 1982.
- Rajagopal, B. *International Law from Below: Development, Social Movements, and Third World Resistance*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Shils, E. *Political Development in the New States*, The Hague, Mouton, 1960.
- Smith, B. *Hard Times in the Lands of Plenty: Oil Politics in Iran and Indonesia*, London, Cornell University Press, 2007.
- Wittfogel, K. *Oriental Despotism*, New Heaven, Yale University Press, 1957.

Summary

Recent dominant political science and international relations literature refers to a new phenomena under the notions of “Failed State”, “Rogue State” and “Rentier State”. The literature locates these concepts to the center of their scientific explanations and insights in the domain of state theory. These new fields of study, formed by the forenames of “rentier”, “failed” and “rogue”, refer to different but related fictitious objects which analyze power relations under the presupposition of state-civil society separation and which reduce society to the sum of the individuals that compose it. In this regard, the research focuses on the oldest and least known notion among the above mentioned set of notions that is rentier state. Given the term rentier state has a longer history than the other notions which belong to the same discursive formation, the study deals firstly with the historical development/transformation of the notion and then examines critically on the axis of political philosophy and economy the elements of the discourse in which the notion belongs to.

This article while making a critical evaluation of the definition and historical development of the term rentier state, gives priority to the content of it which is formed by the different generations of rentier state theory. In this sense, changing and steady rest elements of the content on the nail are to be analyzed altogether under the light of overall state theory. This study will end up with a critical analysis which claims that discourses in the social sciences create an influence not only with the issues that they deal but also with the ones they neglect. Analyzing the discursive and non-discursive means the rentier state theory acquired its content means discussing the process that this theory turned to be a factor of global regulation.

In this regard four subsequent generations including the revisionist wave of the rentier state theory is analyzed in this study. The first generation of the rentier state literature starts with Hossein Mahdavy who was the first to use the concept of rentier state. Mahdavy defines rentier states as the states which receive substantial amount of rents paid by foreign individuals or governments and he underlines that these rents have no relation with domestic production processes of a certain given country. He maintains that these rents create a certain type of state under which governments turned to be as the main dynamo of the economy. He claims that in these types of states public sector expands rapidly and in result of this a “*fortuitous etatisme*” emerges.

Mahdavy was followed by Delacroix, who tried to analyze rentier states as a consequence of dependency relations among states. Delacroix analyzed what he termed as the distributive state. He views the existence of a distributive state in the periphery not as a consequence of casual events but as a result of the operation of world system. He suggest that the supply of resources in the periphery and the demand of core states for those resources created structural conditions of the dependency relations as a result of which certain type of state, which is the distributive state emerged.

During 1980s and 1990s another wave of rentier state theorists emerged who tried to explain effects of external rents on the regime type. They looked at the large scale external rents to explain the durability and the origins of the regime type. Luciani,

Beblawi and Crystal can be counted as the members of this wave. This generation of the rentier state theory built a direct relation between the availability of oil resources and survival of the undemocratic regimes.

However, since the second wave of rentier state theory could not explain survival of the despite the decrease of oil revenues in 1980s a new wave of rentier state theory emerged which concentrates more on internal dynamics such as demands for the distribution of rents and the nature of distributive institutions. This third generation of the theory- including Chaudry and Okruhlik- paid attention to the historical contingencies and institutional legacies, and used domestic variables to explain differences among the rentier states. Their main aim was to explain the institutional similarities and political variations of rentier states.

Later this third wave of the theory was also modified by a revisionist literature with the claim of containing some of the same problems as the mainstream rentier state theory has. According to the revisionist literature, the third wave assigns particular casual properties to external rents and neglects the differences in institutional arrangements that occur as a result of fluctuations in rent supply and political demand. They refused the claim that rents are structural variables with independent and uniform effects on the state type, and suggested to see external rents as intervening variables which is mediated by domestic variables.

The overall analysis of the generations altogether constituting rentier state theory enables us to demonstrate that there are four presuppositions that all rentier state theorists share. Therefore, the last part of the article is devoted to a critical evaluation of not only their presuppositions but also other matters that they kept out of analysis.